

ВИДАННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ СПІЛКИ СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ.

Серія I. Красне письмо.

ГАННА БАРВІНОК.

ОПОВІДАННЯ.

ПОЛТАВА.
Друкарня Спілки Споживчих Товариств
1919.

З М І С Т.

	Стор.
Лихо не без добра	3
•Вірна пара	8
Хатне лихо	24
Перемогла.	42
П'яниця	79
Молоднеча боротьба	116

89/79

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА

БІБЛІОТЕКА

B-24

Лихо не без добра.

Як ішла я заміж, дак свого жениха й не бачила. Я осталась п'яти год од матері, да ще було в мене дві сестри да брат жонатий; у його ми й жили. Невістка нами орудувала. Нікого ми не знали, нікуди не ходили. Хто ходить, тому як у себе в оселі, а я було боюсь і за тин вийти: неволя була; тільки по воду до колодизя ходила.

От один раз, якось так лучилось, у сусідстві весілле було. Я й пішла. Як біжить невістчин хлопець:—Іди додому!

Я зараз і йду. Звісно, не рідна мати кличе. Ідемо, аж бачу—недалеко від хати ходять шкапа. Я питаю хлопця:—Чия то шкапа? де вона взялася?

Бо до нас ніхто ніколи не ходив,—таких злючих собак держала невіхна,—і ми нікого не проводили, то й людей не бачили.

— А то,—каже,—хтось до нас приїхав.

Прийшли в хату, аж дивлюсь—такого багато людей! ну, сказано—багато. Да все локшу кришать. Аж тут невістка мені назустріч.

— Одягайся: підеш вінчатись.

Як мені сказано „одягайся“, так я й отетеріла і отерпла: ходю по хаті, нічого перед собою

Й не бачу: завертілось-завертілось у голові... Я нічого не знаю. Ну, і на весіллє прохала— як дерев'яна була. Сказано— не знаю.

Мене одягли; хустки подавали, а рушників і не давали. Повели до церкви, на вінець по-становили— я не бачу, не чую. Схаменулась тоді, як уже опинилась у хаті, сама собі з дружиною. Весіллє вже, бачте, закінчали, і лавки послі приданок треба було змивати, то-що. Гомонить він до мене, а я— усе мовчу. Воно поміж народом пленталось да й бачило доволі, дак і говорить до мене, а я усе соромлюсь, усе мовчу. Я й роблю, да мовчу: і соромно мені, і страшно, і що воно, і як його!

Мені всього тільки було шіснадцять год, а робити я все вмю: навчила невістка, рано встаючи, що ще й на зорю не займається, да пізно лягаючи. Отсе було вона виспитья, бо ляже ранше за нас, а ми робимо— руки й ноги не вгавають; а послі встане, да ще струнчить:— Да ви такі, да сякі, да гладкі!— А сама як бочка! Як іде по хаті, то тільки гуц, гуц! так і перекидається з боку на бік. А я така, що тільки снасть моя була, да й годі. Так за день наробишся, що було невікна ізводить уставать овечок дойти. Да докоряє:— Да ви робити не хочете, да повипірала б я вас за старців, аби ви мого хліба дурно не їли да на очах у мене як більма не стреміли! Да ви мені здоров'я збавили, як я коло вас побиваюся!

— Оце було коли не з добра, а з лихої години заведеш пісню, то зараз і репетує:— Не квили! геть із оселі.

І тепер як згадаю, як оттії золотіи года уплили, що з дівчатами не гуляла й не співала! Да оце почую, що йдуть поуз двір співаючи, повбірані, позаквічувані,—вибіжу на подвір'є, приміла б—Господи, що робила! так би й полинула! Да вже минулося—не вернеться: діти плачуть!

Оце ж, кажу вам, було чоловік устане, да й будить мене! Піди,—каже, Галочко, подій коровку.

А я кажу:—Да я вже й подоїла.

Або:—Ти б пополола бурячки, Галочко.

А я вже й повиполювала. Я все, все зроблю, да тільки не гомоню—соромляюсь.

Оце вже навпосля, як познакомилися, то ще було й його вчу, як косити.—Оттак,—кажу,—оттак!—Він був убогий собі сирота, усе ходив по наймах, у чумаках да в чабанах, дак не доводилось йому косити.

Бог йому споміг—він собі й хату розгорював, і люде його не цурались. Було поприходять зо виці, сусіде, да посідають—балакають, то й я обізвусь; а то соромляюсь. Ото вони і почнуть:—Да вона в тебе скоро вире. Бач, яка хистка!

— Ні,—каже,—ми її будемо жалувати, так вона й буде в нас жити.

Було почнуть уговарювати, щоб я балакала, дак що ж? ну, сказано—соромно.

Роспитують було його люде, як він зо мною спізнався.

Бачив, — каже, — на полі, як жала; в'яже добре; а тут люде нараяли женитись; я й оженився.

Воно то добре, кажуть, до готової колоди огонь підкладати, а я ввійшла в хату, так пустою пахло; а нічого сінького не було. Як би його стара мати, то все б не те... Нами орудували чужі люде, — попривикали ми діло робити! Бувало, як приїде оце невістчин батько, да й почне вичитувати мойому братові і нам (се ще, як я заміж не йшла). Ви, — каже, — глядіть мені не заїжте моєї дитини: вона одна, а вас четверо — усяке по слову. Бач, як ізмарніла! — А вона така, як кадовб. А брат мовчить, бо нас трое сиріт на його руках. А той багатий дуже.

От же тепер воно нам і здалося. Як стали робити, як стали, дак і розжилися. Тепер я вже двадцять літ замужем і не бідна головочка. Дай, Боже, щоб і моїм дітям так! Дітки зобуті, зодягнені, ми хліба не просимо, сама я не роблю: у мене своїх робітників три, да четвертого наймаєм. Чоловік мій да дві дочки, да наймит. Коли й є яка думка, дак те, що чоловікові помочи немає. Ось й є хлоп'ятко, так бачте — мале; ще й не говорить. А все знає. Ходити ще не вміє, а до помийниці, як дочапається, дак так і выключоще всю. Оце, як тебе укаляли! О, мій пострибунчик, мій кокогень маленький!

Я все дома: не хожу на роботу, дітки дрібненькі — треба його доглядіти, обшити й наварити. А тепер живу так, що й... Сама собі господиня! що схотіла, те й зробила, — усе гарно.

Де сіла, де поставила, не оглядаюся—ніхто мені не указ.

Слава Богу, повипірала нас із двора невістка: так що ми й не знали, коли і як вона тії переговори вела. Ми повиходили заміж—у нас є і кусок хліба, і скотинка. Чоловіки нас шанують, нічим не зобіждають. Сказано—лихо не без добра. Ну, що як би їй оце почав вичитувати, як вона знущалася над нами! Да вже вона дожиласть і тає. Брат умер, вона попродала ґрунти да попроміювала: усе розорилось, усе марно пійшло, бо робітників повипихала! Тепер і хата її дивиться якомсь сторч.

Було, як вишле нас четверо жати, да ще два наймити, дак живо ниву знесемо, так усю й устелемо снопами! Серпи тільки чиш-чиш-чиш!... так і крешуть, мов блискавиця, або як сонце грає. Аж завидують було люде. Дак добре було жити. А тепер, як робітників—„дармоїдів“ не стало, дак і їсти нічого. Діти її покидали, одно тільки невеличке з нею живе, да й то калічка. Убожество таке! І міста того не познаємо вже, де жили колись: усе розплилось!. Як дбаєш, так і маєш; як робиш, так і ходиш. Бог не скірен, да влучен.

Чи чуєте, як цуценья дзяволить і мов щось гейкає? Біжи, доню: батько їде, гостинця з ярмарку везе! Одчиняйте, дітки, ворота, а я ки-нусь боржій обідати готувати...

Вірна пара.

О ти, моя любов, моє подружжя!
Смерть виссала звесь мед із уст солодких,
Та не змогла краси твоєї взяти.
Не подалась ти їй. Клейнод уроди
На губоньках твоїх ще червоніє,
І щоки ще цвітуть квітками в тебе,
Ще смерти стяг блідий стоїть далеко.

(Шекспір, Ромео та Джульєтта).

I.

Горко жити самому на світі. Нещасливий я чоловік собі вдався.

Та й я дознав одного щастя.

Стара моя вмерла. Дітей було в мене багато, всі повмірали. Зосталась сама Онилка.

Хотів я приймака собі взяти, щоб не стояла пустою батьківська хата, аж унадився до мене з чужого села парубок, Сергій Вус. Їздить він тай їздить. Як там кажуть,—унадились злидні на три дні. Бачу, що й небагатий жених, і від людей чую, та що йому казати, коли внадивсь? Ото ж і їздить.

Вона за його охмається. Я же не неволив її. Одна в мене зосталась: як її неволити?

Я й сам один у батька син був. Мене зроду батько не бив і не лаяв; а то гуляю раз на улиці,—мені не було ще вісімнадцяти літ,—

батько вкликав у хату. „Будемо, — каже, — тебе женити“. — „Я не хочу, тату, я ще погуляю“, — А він мене по потилиці.

Я був боязький. Ідуть на розглядини, беруть старостів. Я матері кажу: „Яке мое життя буде? та й її, як я візьму на неї ненависть?“ А мати відказують: „Ми старі, та ще помремо: тебе треба за доброго ума оженити“. Млію я, трухне мое серце. Везуть мене. Їм мої речі, — мов вітер гуде.

Увійшли в хату. Як я побачив її, — зовсім і не вподобав, [так як собака палиці] Гутірка її, покір її, так і верне. Млява і недогідна.

Я наступив старості на ногу. Ну, а старостам аби почеська була. Оглянусь, уже й сало кришене стоїть на столі, сметана, горілка. Так серце мое й упало.

Вернулись додому. Днів через два посилають мене до неї ще з подарунком, з запаскою. „Хай, — кажу — вона загориться!“ та й одмігся.

Послі пішли до попа. Піп не хоче вінчати: „Ще — каже, — йому года не вийшли“.

Я такий радий: думав, тає воно й минеться. А вона вже поспіла: їй уже ~~двадцять два~~ два годи. Вони ж усе їздять до нас, сватами, звуться, кружляють.

Я раз ізнов зосмілився матері натякнути, що вона мені в матірки годиться.

Вона так рогачем і пірнула б, коли б не відхиливсь. У шори мене забрали.

Старостам казав: „Дядьки, що ви собі думаєте? Видно, світ кінець до кінця зійшовся, що ви мене хочете втопити. Ніхто її не бере, так ви її на мою шию накидаєте“. Мов і не чують: аби горілку пити.

А батько такий мовчазний. Поночі з матіррю шепчуться, або в коморі, або в клуні, як мене нема, а за обідом і через губу ні одно не плюне.

А я в їх один. Думаю: „як його й огорчати їх?“. А їм мене і не жаль.

Такий сум у хаті. Вони хоч проміж себе гуторять, а мені, одинцеві, та й ні з ким.

Два роки вони їздили, аж поки вийшли мені годи.

✓ Як ішов я на вінець, дак аж заплакав. А як йшли од вінця, дак не зхотів з нею й за хустку держатись, ідучи з церкви в парі. Покинув її і весільних, сам попростав до хати.

Да що?—уже звінчані.

Люде гуляли, гули як бжолки. Я перед своїми очима нічого не чув і не бачив.

Дали за нею корову і дві овечки і третячка. Корова здохла, третяк настромився на кілок і пропав; овечку одну метелиця напала—здохла, а друга так в отарі замішалась і загинула по сей день. Ніщо в руку не пішло.

✓ Не прихилиється моя душа до неї. Немоторна, нечепурна, неввічлива. Сестра її там така, що і в ложці води не піймаєш, а ся ні є бісу; а однієї сем'ї.]

Я пійду з дому днів на п'ять: шевством заробляв. Прийду додому—ганьбуються, жаліються: і те не так, і се. Я мов не чуло: пійду з хати.

І знов піду до людей, оддишу.

Прийду додому,—що по правді, що й ні,—батько й мати все докоряють. І знов прийду з роботи, де-б одпочити, а тут біда бідує. Виганяли її: І по плотах, і всюди її намісто було. Ще мати було так приказує:

Хвала Богу, сина оженила;
Хвала Богу, невістки діждала,
Та вже ж в мене діжа стала,
Тарілочки та під припечком
Та заросли та рокитечком,
А ложки та під лавою
Та заросли та муравою.

І батько й мати таку ненависть узяли! Я кажу матері: „Та ви-ж таки, мамо, схаменіться: мені її не вбити, що ви ганяєте її і по плотах, і всюди?“

Послі батько вмер років через два. Мати ще пожили тай собі. Дітей у нас було п'ятеро; окроме цієї дочки, усі померли. Треба було мені тий одбутки робити самому. То дошки на труни, то копачам, то людей одбувати, а попові ж? Хоч би один хлопчик був мені виріс на мій талан! Остались ми самі на господарство.

Я її не бив, а так було все угрущаю. Оце як прийду з роботи відкіль,—усе порозкидано. Там мичка, там днище, там ложки нечисті. А я

внародна й не скажу, коли вернусь, то майду вже порядки! Недотепа. Таке вдається.

Раз ухонив миску, думаю: „Швиргону на єї... та щоб і не вбити ще!“ да тоді в двері! (так череп'є й розлетілось.)

Іноді стану було їй казати: „Ще з тебе й з мене будуть люде сміятись, що в тебе в хаті гірш, ніж у хліві в доброї господині...“ А вона іноди мені каже: „Ти б лучче мене побив, ніж оттак дорікати. Ти дуже проречистий; діймаєш лучче, ніж палицею“. А все пуття не було, і житте невеселе було. Тільки труни робив на дітей та ховав. Сонечко обом нам не гріло. Обое ми захиріли.

II.

Дак оце я відбився від путі. Умерла й моя жінка і покинула мені тільки оцю Онилку, що я й почав про неї казати.

Ото ж став їздити до моєї дочки Сергій Вус в другого села, я б йому відчипного дав, аби тільки покинув нас, бо нам треба приймака, щоб хата пусткою не стояла. Да нічого робити: треба увагу дати, бо й сам своє житте марно стратив.

А вони ж любляться та й не по нашому. Йти їм на перекір я не хотів.

Ото Сергій Вус порядився з людьми на цілий вагон па чугунку возити овес і ще щось. Верстов за двадцять п'ять од нас буде чугунка. Од'їзджаючи він прощавсь із Онилкою, і дуже обое смутовали.

Привіз їй усяких гостинців коштовних, не тільки черевики, та й на корсет черкаси́ну і добру гарусеву хустку. Да так боявсь, щоб я не приневолив її зпаруватись із ким іншим, бо знав, як він мені не вгіден.

Одїзжаючи приказував Онилці, надіваючи на палець каблучку: „Гляди ж, без мене на вулицю не ходи і на досвітки не встрявай!“ Усе боячись, щоб яєній парубок не залицявся до неї... „Ти ж любиш мене? ти-ж не забудеш мене?“ усе благає Онилку. Слухавши тее, сльози в мене виступали з старих очей. Пригадалось мені мое житте безталанне бурлацьке. За що зкаляли мое житте? Так стиснуло в грудях, що із сіней вийшов, щоб вони мене не побачили.

Провела Онилка свого жениха і дуже плакала; навіть змарніла трохи. Посиділа тиждень, другий дома. Стали дівчата, хлопці підбивати, щоб ішла на вулицю з ними, а потім і на досвітки: „Ти ж підеш на чуже село,—мовляли,—й не побачимось. Чуже село—мачуха:—не пригріє. Може й ми всі розбредемось по світу. Ходім та й ходім! Дівувати та й не нагулятись, не насніватись“.

Онилка думала—думала: „Що ж,—каже,—хіба як пійду, то розум загублю, і місяця свого зараз забуду, свого Сергієчка?“

Дівчата сміються: „Мов твій Сергієчко кращий за всіх хлопців!“ „Кращий від усього світу“,—відказує.

Вб'рається в мачки, в добре намисто, в стрі-

чки та приговорює: „І нема таки по всьому світу кращого“.

Наділа вперве і корсет черкасиновий, що Сергій подарував, з золотими гудзиками. Найпервійший кравець пошив, так і одлив під дев'ять усів. Випросила у мене півня й шона, в останнє почестку дати своїм товаришкам і хлопцям і досвітчаній матері, так і пішла на досвітки.

Під хатою дожидалась, пока вбралась, ціла низка хлопців і дівчат. Вона вийшла і разом усі гучно рушили.

Гуляли, співали, готували собі вечерю. Усю ніч гуляли. Деякі хлопці і жалкували за моєю Онилкою. Другі півні вже стали співати. Усякі гадки, балаканне перейшло, а то вже й така річ зайшла: „Уже Онилка та не буде наша“, кажуть дівчата.

А хлопці кажуть: „Треба поцілувати хоч в'останнє, а то вона нас покине, та ще й квартиру треба взяти з її молодого.“

— Було раній цілувати, — відказує Онилка, — а тепер я вже його.

Тут хлопці кинулись її цілувати. Вона, звісно як дівчата, лається, верещить, пручається; а дівчата й собі стали її придержувати, помочи давати хлопцям. А один парубок каже: „А я візьму собі цю каблучку на пам'ятку; Сергій їй другу, кращу, подарує, як із під хури вернеться“. Давай знімати каблучку з пучки. Вона вирвала в його з рук, та хто її знає, де вона її й діла. Усі кинулись шукати. Мацали — мацали по до-

лівці—нема. Запалили віхоть соломи і під полом, усюди шукали деякі; а деякі свого не хочуть подарувати, ще й лучче взялись за її,—і дівчата, а вона їм мертва на руки і повалилась, так як зілиночка підкошена. Стали сміятись, покинули шукати каблучки. Дівчата кажуть: „Нам тепер за хлопців треба стояти, бо вона нас кидає, а нам з ними треба жити. Правда?“

— Правда, правда!

Сміються, лоскочуть її: „Не прикидайся, Онилко... Се вона нас дурить, налякати хоче, аби ми від неї відкаснулись“.

Другий парубок каже: „Я і черкасову корсетку зніму, тільки не озвешся“. Шугує з неї. Вона ні пари з уст. Всі обомліли. Що се? Дівчата кинулись до неї і приложили вухо до серця—трошки чутно. Друга кинулась, каже: „Не чутно“. Хлопці собі. Давай кликати досвітчану матір,—зовсім не чутно. Злякались, давай терти хрін, класти проти серця. Не переливки. Ні, не помагається.

— Озвись, Онилко! Справді, робиться страшно.—Деякі вже й у голос. Інші побігли по ворожку, а інші й до мене.

Я прибіг несвоїми. Прошу її, щоб озвалась, щоб оглянулась на мої старощі, на дівчат, бо деякі тужать не в жарт.

Мовчить. Так мене й окотило холодом. Світ мені темний зробився: пожовкло, позеленіло в очах. Що се? Се справді хтось насміявсь. „Онילו! Онилко моя люба, моя єдина дитино! Ти ж мене

поважала, ти ж мене штила, — озовись! Не морочь ні мене, ні людей, не роби суму, не роби турботи!“

Жарт — жартом, а се вже не жарт, як мене за печінки бере, ноги трусяться. Винесли її на двір, положили. Зірно, гарно. [Місяць над нею суп'ятивсь, дивиться, дивується]

Людей хмарою нависло, а там уже соцький і десяцький. Боже! [Аж світ неначе здвигнувсь. Лежить така краса, як Божа роса, у мачках проти місяця, розкішна, мов королівна, поважна — не поворухнеться, до батька не озоветься, холодна.]

— Моя дитино, оглянись на мене!

Понесли до мене. Дівчата і тітка голосять. Уже й дома на лаві лежить.

Я від туги зробивсь п'яний, хитаюсь. Здається, я ж її не неволив, як не согрішив, як їй слова противного не промовив. Думок моїх тяжких вона не знала. Уже роблюсь несамовитий.

І жінку поховав, хоч і нелюбу, і дітей п'ятеро. Тепер і послідню Бог вириває з рук. Не так бере, як у людей, а нагло.

Мабуть я грішник. Або мій батько, або мати чим проступили, та на мене кара Божа чувається. Не знаю, що робити. Тітка вже крикнула людей. Зробили труну, покликали копача, попа. І піп суп'ятився: так усім дивна така ява, така воля Божа. Що було кращого її материнського усе на церкву подав. Рушниками мари, корогви, поперев'язували, і дівчат, котрі несли

в хату, хустками поперецьязували. Усе винесли з хати: її і мою душу разом. [Труну зпускали полотном, що ще баба прjala, хоронили його на сорочки, і тонкого сувій полотна мати для неї задержала, а то вже все вона понапрядала. Дівчата й тітка так голосили, що й матері не треба—і тепер чувається: [Сестрице наша, зіронька наша, первая, ясная! та чого ж ти та за хмари зайшла? Ти ж наша беризонько! з ким же ми будемо колядки й щедрівки співати? Чого ж ти нас кидаєш? куди ти так швидко ходу даєш, та й не озирнешся на нас, може котру товаришку та й загубила? запишалась еси, королівонько ти наша,—не озвешся до нас. Що ж ми твому козаченькові та й казатимем? Та питатиме ж він: „де ж моя утінка? де ж мій пишний, розкішний цвіт? ой оддайте ж, подайте мені її!“ Що твої дружечки, однієї квіточки, однієї маківочки та й не долічаться. Що яке ж твоє весіллечко смутне-невеселе! Тебе, наша княгине, ні впросити, ні вблагати—не споглянеш, не подивишся. Тебе янголі несуть у широкий ясний світ. Ми од сліз посліпли, не бачимо. Ми б тебе вхопили, від себе не пустили. Ти зникла з очей, як зіронька.

III.

Поховали. Засипали домовину. Усяке кинуло грудку землі в'останнє: „легко лежати і землю держати!“ Мене дсвели люде добрі додому. Деякі zostались души доглядати, а може й моєї. [Душа, звісно, три дні ще б'ється в хаті.]

Мені світ округи йде. Смерть би собі заподіяв, як би гріха за те не було. Чимала була купа людей, я, кажуть, як божевільний усе одно торочу: „Я ж переkorу не робив їй, бо й сам нещасливий був“.

Частуються люде. Я нічого не жалував на поминки. Нащо воно мені? Здавалось мені, без неї й їсти не зхочеться, я й хату покину.

Аж опівночі хтось у вікно постукав, а далі в двері.

— Ідіть! Хто там?

Та якось людям страшно зробилося. Хто б се глупої ночі, в такі вже обляги, прийшов? А інші кажуть: „Це щось заїзже“.

— Ідіть, ідіть,—кажуть люде.

Двері відчинились, і на порозі став перед нами веселий, рум'яний, у свиті і в новім брилі з позументами Сергій Вус. Мов на весілле убрався, тільки що нова свита була в глею.

Я обомлів. Що йому казати? Видно, що він просто з дороги і нічого сенько не знає. Веселий-превеселий, наче виріс; засмаг так.

Що се ви?—каже,—без мене вже й весілле справляєте?

Уразив мене в саме серце.

Тітка мовчки піднесла йому чарку горілки. Заплакала та й каже: „Даруй Онилку добрим словом, вітай за упокоюй души“.

А друга молодиця піднесла коливо.

— Не хочу я так!—та взяв, горілку вихилив та

рихте

й плеснув під стелю. — Оттак, — каже, — щоб наші молоді вибрикували та щасливі були!

Усі поміли. Се він, — кажуть, — збожеволів. І сльози перед собою бачить, і коливо й чашечку з водою на вік її душі, жартує.

А я промовити слова не здолію.

— Уже твоя Онилка покійниця, — одна молодця каже.

✓ — Пером їй земля, — друга каже, — легко лежати!

Третя: „Царство небесне, вічний покій!“

Він сміється.

Тоді люде шарахтак, як овечки, та й збіглись до купи а хто і на піл скочив, хто й на піч. Думали, що він збожеволів та як зачне всіх чухрати. Дітей позабірали боржій на руки.

Тоді я до його озвався: „Сідай, Сергію, та пом'янемо її“. А й сам таки боюсь.

Він сміється. Бере другу чарку, сам наливає, п'є й каже: „Хай їй легенько ікнеться, як пушина об пушину торкнеться! Тату, віддасте за мене Онилку? Вона моя буде?“

— Та чи яж тобі її коли не віддавав? Я ж вам не чинив перебору ніколи. Такого довору, Сергію, не знесу.

— Тату, я вам її приведу... — І наче мене що освітило.

— Синочку, відкіль?

А люде ще тісніше збилсь у куток: полякались.

Він за двері та Онилку й веде за руку.

Ми й покаменіли.

IV.

Опилка кинулась до мене опукою. Чи се сон? чи се мара? Стали хреститися. Се, може, її душа?

А Сергій каже: Благословіте нас, тату, людно, та й весілле відгуляємо, є й гроші, не журітесь.

Та й брязнув гаманом на стіл.

— Та розкажи ж мені, що се за дива робляться? Онилко, голубко моя! кажи, що се таке?

— Про се вже в мене питайте,—каже Сергій.

— Ні, мене,—каже Онилка.

Сергій каже: „Тату, моя річ попереду“.

— Да твоя ж, твоя!—І такий він мені тоді любий, дорогий здався.

— Вернувсь я,—каже,—перш додому, поки мої товариши, хто обламався, лагодились у дорозі. Я збігав додому верхи, де що попродав, щоб грошей більше було, тай кинувсь до вашого села.

Прискочив так у вечірньому впрюзі та й забіг у перву хату з кінця—люльку запалити, щоб розпитати, чи все гаразд на селі. „Усе, кажуть, гаразд, тільки дівка наглою смертю вмерла в Грицька Зайця, уже й заручена“.

Я так і заціп. Питаю, чи давно її поховали? „Оце, кажуть, тільки що з кладовища вернулись“. І люлька в мене з рота впала. Що мені робити? Чи додому, чи до тестя братись? чи пійти з мєсту в вирву кинутись? Сижу, мов з каміння тесаний. Вони вже повечеряли. „Пора,

кажуть, спати лягати.“ — „Дозвольте, кажу, дядечку, кинути у вас коня у дворі, а я пійду піхотою назустріч нашим чумакам, бо кінь томлений. А вранці ми тут будемо“. — „Покинь“, кажуть. А в мене не те на думці. Не піду з села, не попрощавшись, не побачивши моєї Онилки! — „Боже мій, світе мій!“ — „Чого ти?“ Кажуть. — „Та пугу загубив“. — „Дає оттак по пuzі журитись?“ Я так себе в груди і вдарив. Піду, — думаю, — розкидаю її могилу. Як їй там тяжко лежати! А мені ж то як жити?!

Вийшов з хати, надібав у сінях заступ, узяв кілка великого... Зтемніло. Зкинув усе на плечі і побіг до кладовища. А кладовище я бачив їхавши і постеріг одну свіжу могилку: ще й хреста не поставлено. Се ж вона й буде. Думаю: „Хто мені боронитиме, то я вб'ю“. Перейшов через могилки, і не страшно мені на кладовищі. Знаю, що коло тієї могили кущ калини стоїть увесь у цвіту. Знайшов його.

Земля пухка, а тяжко лежати під нею. Став кидати землю і заступом, і руками, примів би й зубами гриз; аж стукнуло вже в труну. Мене обморок бере; так і млію, наче в серце стукає. Руки, ноги трусяться. Стук, стук заступом у домовину; а в серці: тьох, тьох!

— Онилочко, доле моя! впливи, ясна зоре! дай мені ще раз тебе побачити!

Зриваю з труни віко, припав до неї. Тепер хоч і вмерти. Більш мені на землі нічого не треба, як оця домовина. І багатий, і щасливий.

✓ Місяць вплив з-за хмари. Жива, як не заговоришь до мене.

✓ — Княгине ж моя! Божа ти росо! Яке се ти мені весілля зробила?

Став, правда, плакати, цілувати. Став знімати з неї той корсет, що подарував. Не тямлю сам, що роблю. Посадив її на коліно собі, сівши в труні. „Та яка ж твоя хата тісна!“

Вона, як жива, зхилилась на мене та—кхи, кхи, кхи!

Щось мене вдарило по руці, наче камінцем, та й покотилось у домовину, а вона випросталась і сіла в другім кутку в домовині.

Я з переляку відсунувсь у другий куток і охолов. Замлів.

Опам'ятувавшись, чую, щось тепле коло мене.

— Онилочко! Чи се мрія? Що се з нами?

— Не знаю,—в силу промовила.—Де се ми?

— Уставаймо, вставаймо!

Підвожу її, вона хилється; аж у мене щось муляє під коліном: я лап,—і намацав каблучку.

Оттаке ми почули. Люде аж христяться.

✓ — Се та каблучка,—каже Онилка,—що хлопці в мене віднімали.

— Де ж вона взялась?

✓ — Проковтнула, щоб не досталась ніякому хлопцеві.

Жінки кажуть: „Ми ж її обмивали, вбірали, ми думали, що каблучка там на вечорницях і згубилась“.

— Я ж вам кажу, що в рот укинула, щоб хлопці не відняли, та нехотя й проглинула.

— Я її,— каже Сергій,— видно добре струснув у своїм жалю, що вона і вихрякнула з гортані. Се ж вона, моя вірна, не хотіла ніксьму віддати, моя кохана і Богові люба дружина! ✓

— Пиймо ж тепер, кажу, та гуляймо, добрі мислі маймо, людям на добро, Богові на славу! ✓

Хатне лихо.

На все село була в нас колись Параска Духанівна: весела, моторна і брови серпиком, повновида, краска з лиця як не присне. А жартовлива ж! Оце було, сидимо... в одну хату нас, дівчат натириться було, як раків у ятір, на порядки,—от і Духанівна між нами пряде; і не згледимось, коли вона й вирнула і вскочила в сіни, сорочку висмикала з-за запащини, щоб слободнійше було, вскочить у хату, візьметься в боки—гоп-гоп! і пішла гупотіти і всякі каверзи вироблювати. Що було сміху!

А то ще було до її ув'яжеться наш Андрій, старий мірошник, трохи вкинувши.

— Їй Богу,—каже,—Параско, ти пійдеш за мого Петруся! в мене млини, в мене камені... Хоч що-дня їж паляниці й книси. Гай кругом великий. А поля—скільки очима закинеш! усе вам покину.

А в його нічого не було,—тільки вітряк, да й то панський, а він мірошником.

От Параска, постеріхши його, й почне перед дівчатами похвалятись.

— Що в мого Петруся добра! Млини, камені; жита які, гречки! і оком не згедиш, зелено да красно; живи собі да м'які паляниці їж. А оде-

жи, одежи въ мого Петруся! жуванів, кожухів, — аж міль їсть! Пійду за його! Сьогодні сиву шапку на бакир зверне, помолодикує; на завтра чорну смушеву; а ще ж то як дружка квітку наше! А чоботи юхтові, нові, жупан синій, пояс каламайковий, стьожку з сорочки червону випустить, — усе село заломить. Пійду, пійду за Петруся.

Оттаке було коверзує Духанка, походяючи по хаті, да ще й рукою підпреться да й вигутурює; да ще й ніби й загадається. Сміху було! І старі на печі, вовну скубучи, кихкають, а вона й не всміхнеться, мов сама собі в хаті. Да й знов почне:

— Засіки повні гречки, вівса! а свиней, а корів!..

А в його таке убожество! тільки одна свитина на плечах.

Да почне було прибіратись, мов до вінця, уквітчається; як нічим, то хоч гілечка наламле з сухих гвоздиків, або калиною вбереться да тоді й гукає на нас, щоб ми весільних пісень співали. Ми було часто й одгуляем весілля, і хліб баби замість короваю поділять; і ся кого було не підведе! Що то була за дівчина! зайде в хату, то мов зоря зоряє. Переступить через поріг — уже й сміх. Та скоро ж, та хистка, як та ластівка! Куди вбіжить на годину — хвить-хвить уже боржій і з хати. — Да гуляй, — кажуть, — чого поспішаєшся? — Гулялаб, да хліба не брала, а ви не дасте. — Да вже тільки запащини кі-

нець побачиш, уже й зникла. А хто нагодиться в хату на полудень, чи що: хліб да сіль!—вона вже й одрізала:—Імо, та свій, а ти в порога постій.

А то раз вона спорядилась іти храмувати до тітки, в друге село. Поки дійшла вона до того села, то трьох собі женихів здобула. Оце зайде в яку хату по дорозі відпочити (люде все знакоми),—от привітаються; хазяйський парубок те да се, по слову перемовились, а послі й каже: Чи пійдеш?—Пійду, сватай.—Або подруга, що вкупі з нею зажинала:—От як би мій брат тебе взяв за себе: як би ми гарно пожили!—Цур йому, пек йому! геть його сюди! Нехай старостів шле—пійду.—Така мордована! Поки дійшла до тітки, так і третю собі пару споружила. Один іще в неї й питає:—Що ж тобі, Парасочко, подарувати?—Коркові черевики!—каже.

II.

На другий день вернулась наша Парася з храмування до господи. Рада мати, що дочка вернулась: їй той день за два дні здався. Аж щось дзелень-дзелень, да під двір.—Що се таке? чи не становий їде?—каже мати. Ворота відчиняються у наш двір; тройка коней і їх четверо сидить на возі, мов щось не просте... Ой, огради ж нас Господи! Чого його до нас несе?

Параска виглянула да аж зблідла:

— Матінко! се ж Ларійоненко з старостами. Я за його не пійду, не пійду.

— Ти ж по чому се знаєш, моя донечко! Дай, Боже, час добрий! Благослови Господь: се хоч кому пара.

— Не пійду, не люблю! хоч живу в землю положіте!

А тут старости з хлібом, з сіллю на поріг, і Ларійоненко з корковими черевиками під плечем. Сам такий одягнений; синій жупан на йому аж вилискується, на всіх смушеві шапки—багатири! Два дядьки старії старостами. Прівитали, як поводиться, матір.

— Сідайте, люде добрі.

— Нехай же з сього часу все добре у вас адовиться.

І питають:—Чи оддасте, чи нехай ще підросте?

А мати каже:

— Випийте по чарці... Сват не сват, а добрі люде.

До Параски, а вона давай одкидатись, да й заховалась у запічок. А Ларійоненко її за рукав.—Ти ж казала, щоб приїздили, та мені сорому наробила. Я з города старостів напросив і коня третього підпрягти випросив. Тепер мене парубоцтво очима буде низать і вдовш і впоперек; просвітку мені не буде. За мене ні одна дівка тепер не піде!

А дядьки нічого не сказали, не випили могоричу: за небожа, за свій хліб да й пішли з хати, не попрощавшись.

Де-які ще збирались їхати до її з хлібом, з сіллю, да прочули від людей, як верталися з гарбузом, да й остереглись; покладали шапки,

III.

Послі сього вона довго подівувала. Довго обіходили її парубки. Аж уже на двадцятому году дождалась пари—дожартувалась до свого лиха. Прикащицький син за себе її взяв; і хороший, і заможний, і вони давненько накидали оком одно на одного; він замовляв іноді й словом, да тільки Параска про себе се держала, бо й не сподівалась: багатирь, да й на волю його за батькову працю випустили пани. Ще ж і те її трохи зупиняло, що він сердитого батька спи, то й сам мусить бути сердитий. — Не йди, Парасю,—радять було їй дівчата,—не догодиш багатиреві. А він до неї вже й при людях, як голуб коло голубки, буркоче. Вона й байдуже на людські речі, відкрила йому душу... Казала, що іноді було насилу зупиняє своє серце, як його не забачить, щоб не кинутись до його. Люблячись вони собі й побрались, на диво людям і, здавалось, на вічну втіху матері.

Гарно ззіла, гарно й сходила Параска. Було піде до церкви да вбереться у його матері кунтуш із срібними вусами, в старосвітський очіпок парчевий, намітка аж за коліна,—увійде в церкву, почне свічку ставити, поклони покладати,—люде очей не зводять. Прехороша була!

По церкві тільки цок-цок підківками: мов гетьманського роду; а у її тільки дід був духовного званія,—того й вона прозивалась Духанвою або Духанівною.

IV.

Не довго ж вона попишалася! так, годочок або зо два. За гарного, кажуть, пійди, гарне лихо буде. Правду люде казали, що сердитий буде Петро, як і його батько-прикащик. Раз він приїхав з дугу; вона його й не сподівалась. Увійшов у сіни, а вона зо мною да з сусідкою стоїть, балакає. Таки щось провадила своє, як і дівкою була. А він не сказав їй ні здорова була, нічого, да з серцем до неї: — А дитиня покинула! — (уже в їх і дитинка найшлася). Знаєте, при людях не поздоровкався, да буцім то вже їй дитина не така мила, як і йому; уразив її заравом двічі в серце. Вона так і згоріла, да каже: — Воно гуляє, — я його на полу поясом прип'яла.

І пішла слідом за Петром, наче не своїми.

Хату непричинену покинули. Я й ухо приложила; серце в мене тільки тьох-тьох!

Постановила вона обідати на стіл, да вже якось без привіту, їй і в душу не йде: слово не так то мовиться. А чувати було по людях, що вони живуть собі мов риба з водою; тільки я щось помічала, та мовчала. Се вперше чула такі незважені речі.

Вона вже до його і те і се, да ба! сама себе не розважитьь.

Він, трохи одійшовши, помітив великий смуток на виду Параски, да й спитав — так щиренько:

— Чом се ти не їси, Парасочко? хіба пообідала?

— Ні.

Сказати б, що пообідала: лишенько ж, як же його обманити?

— Чом же се?

— Так.

— Чого ж се? чи не зобідив тебе хто, Парасочко?

— Ні... так.

Жаль їй зробилось його; жаль сказати, що ти мене, Петрусю, улучив, як стрілою з лука,—бо він на неї ясененько так зглянув,—а все таки серце щемить. У нас не так і бійкою, як словом діймеш. Іноді траплялось, що він її дуже налає, хоч і без людей; так послі, як одійде, пестить було її всяк: і голубко моя вірна, і жинко повная, і перепілко моя утішная: наче йому рідна мати на ухо шепче. А як коли загориться, то й хата мала. Було виплачеться Параска у коморі, виплачеться добре, а від людей хоронила, що щемить серденько: пощемить, да й забула Параска. Любо знов у їх і хороше в оселі, мов соловейки щечечуть. Параска знов весела і гомонлива і привітна, й радіє дитині її чоловікові.

Тільки вже що дальш, то він її то тим, то сим да й шпигне, а як коли, то й при людях. Послі вже не скоро, не скоро записала вона мені як на долоні своє життя, а то все було відмовляється, Чи за дитину, чи за страву, чи за

хліб, що здається йому не вдався, да й заходить; так що вже у Параски й ноги трусяться. І вже нема в його ніжного слова до неї і старається вона, як мога, думає:—Що це я така плоха зробилася! не тільки чоловік, було, похваляється людям мною, а й сусіде, спасибі їм, мене не обходили добрим словом... Яких буханців, кнйшів було вдам! Поздоров Боже, мою матусю, що всього навчила на про случай сварливої свекрухи... а він таки усе сіп да сіп!

V.

Ох, мені лишечко,—каже, убігши раз до мене в хату, Параска.—Рука в мене болить чогось. Учини, сестрице, будь ласко, поляниці на завтра.

А вона вже собі й віри не доймає: їй здається, що вона вже їх не так постановляє. Що ж? і мої не вподобав.

Журиться Параска потрошку: приміла б, душу туди вдихнула, щоб тільки йому до вподоби було: ні!. Терпить вона. Защемить трошки, да й забуде. Тільки оце думає: сьогодні мій Петрусь таки сердитішенький, ніж учора. Що там йому є? хто його так дратує? Я, здається, нічого йому не заподіяла; милійший він мені, ніж світ Божий.—Да погляне на свою дитину да ще й поцілує: воно на його, бачте, скинулось.

А він не знає її думок таких щирих про його, да й гримне (було, все те мені переказує):—у хаті в тебе, Параско, яв у сажу: лави не змивані, комін закурів, як у винниці.

Да сьогодні ж суббота, а я позавчора їх змивала... Пійдеш пообідавши наглядати, як сіно скидатимуть, я й помию і комін помажу разом.

А він за шапку да й лясь дверьма.

Я й стала постерегати; як він із хати то я й до неї. Боже мій! стоїть Параска серед хати ні жива, ні мертва.

— Господи! чи любить мене Петро?—каже—чи так же годиться гримати! я ж його не зобідила ні чим, а коли хотілось йому, щоб я зараз позмивала, дак хіба ж я коли його не послухала? Чого йому бажалось? Я б усю ніченьку спати не лягла, да все б йому ьробила, чого йому схотілось. Коли ж його хто другий зобідив,—чим же я винна? Що ж він на мене пеню зливає?

Да вже й старе на душу зплило:—А чи можна ж таки при людях не поздоровкатись? Чого ж се так він до мене? Хіба ж він не бачив, що лавку позавчора змила і тепер хоч би так і в Великодню zostались, то... нікто б і не примітив, що й не миті. Чого ж йому? А він же мені такий любий, як і під вінцем був, або ще й вращий. Дитино моя, чого ж твій тато мене півечить? хіба ж я не твоя мати? Горенько ж мое, лишенько ж мені!

Да так почала ніби трохи й марніти. Почала я до неї приглядатись. Говорить, було, говорить, да й загадається. А дівкою суму тому, я думаю, не няла й віри, що й є. Було її як ворожку підсилами до людей, щоб одводила тугу від серця. Так і зніме ясними очима, щирими речами.

VI.

Я її раз поспитала на самоті:—У тебе есть щось важке на серці? Скажи мені.

— Тепер,—каже,—піст, дак чого ж химороди гнати!

А бувало і в м'ясиці поспитаю:—Ніч,—каже,—не доспала: хтось на дитину наглянув,—да ще й сплюне. Така була!

І за ним тоді стали ми примічати, що сміх з його уст ізпав. А тут ще підскочила пригода. Ходив по болоту та, втомившись, на купах у очереті й заснув, дак йому щось і сталось; почав хвалитись, що в боку болить. З того часу став ще сердитіший. Уже було хоч і з людьми, то не здержиться. Що не зробить було Параска—усе це гаразд у його. З чужими ще постережеться, бо ті йому не попустять, а їй догоняє так, що!..

Раз було якесь велике свято. Такий соняшний день! Парубки, дівчата й молодіці і старі де-які зійшлись за ворота коло панського двору; посіли на колодках; і я сиділа. Біжить Параска із коромислом широким двором під ворота до колодязя, така що куди вам! Свято, бачте: парчевий очіпок, як квітка на голові манячить; плахта на їй—павине перо; вишивані рукавчата мають; намітку вже зняла, прийшовши з церкви. Витягла води,—ми з колодок гукаем на сї, щоб нас напоїла: вона передала нам відро через пе-

релаз, щоб не виходити в очіпку між люде. Ми її кличемо, щоб виходила до нас гуляти.

— Добре, — каже, — як дитина прокинеться, то прийду, а то самого — як його кидати? Петра нема дома.

А тут і Петро йде, за повід коня ведучи напроги нас, узенькою доріжкою з гаю: чогось їздив на місто. Поздоровкався і з празником, а тоді до Параски: — Чого розбалакалась?.. там, може, дитина зайшла?

Ще ж вона не встигла зійти з перелазу, захилитись од людей, а він лясь пугою ззаду по дорозі, як на отару; а вона аж спітикнулась, моя голубка, да забувши відро й коромисло, з одним відром до дому побігла.

І не виходила на колодки. Люде почали бубоніти: — Так-то! — кажуть: — увірвалась нитка Парасці! От тобі й кохана пара! — Старі хитали головами, молоді зтихли, дівчата позажурювались; гілби гай шумів, пташки щебетали.

VII.

Прибігла Параска з одним відром додому, — тільки на дні zostалося: усю вихлопала. Поставила серед хати, кинулась не до дитини, а в комору, ізлила всю землю ціркими, билась, як об дорогу горлиця. — Хай би хто другий, да не ти, Петрусю, наглу мився з мене да ще й перед людьми! І тебе, і мене осудять, мое серце. Чи я ж сподівалась, що хоч одна рісочка, одна сльози-

ночка викотиться через тебе? Я думала, що й од людей за тебе захплюся, мій сизий орле!

Я побачила, що вона аж спотикнулася... Посиділа ще кришечку, а далі й пішла собі зтиха мов у гаї, а там по-за двором, та й до її в комору. Він тим часом коня припинив у стійла да сіно закладав. Дитина кричить у колісці, а вона собі по коморі тужить да прикладає. І мене не бачить, і дитини не чує.

До кого ж мені прихилитись?—каже.—Кому мені тепер правду одкрити! Серце ж моє не пригорнеться до тебе, Петрусю, очі не зглянуться.—Да так зблідла бідолашна, подалась! а побачивши мене, уже й не ховалась.—Лучче б він мені,—каже,—голову відтяв або втопив, ніж на мене при людях руку зняв...

У нас, бачте, дома без людей хоч в'язи зверни. Жінка—як та голубка; хоч і тяжко наругу терпіти, а на самоті все знесе від любого чоловіка, покірنا буде; а при людях—і не посварись...

Три дні очей не показувала людям Параска. Вистереже мене коло дверей, махне мені відром я її догадаюсь: побіжу, води їй унесу. Параска рідше до церкви стала ходити і гарно вбиратись: що в свято, ту і в будень одержу носить, або що в будень то й у свято. А він її докаряє:—Комір до сорочки не до-ладу пришила...—Ну, чи йому ж те знати? І те не так, і се не так; те не присолене, те пересолене—Господи! Да, недовго думавши, і за юпчину насмиче і межи плечі стусоне.—І не так повиваєш дитину, і

високо в голови, і вервичками дуже размахуєш.— Одштовхне від коліски, да сам і колище.— Не вмієш, не хочеш!

VIII.

Що вона поплакала, що попорвалась так годів зо три або й з чотирі! Краску з лица зовсім звела. Було ще на зорю не здійметься, вона з коромислом б'жить по воду, щоб людей менше зустрінути, а послі цілий день не вилизе. От же було, й плаче, і тужить, і нарікає на долю, а матері ні в світі не пожаліється. Оце, було, коли й мати нагодиться в такий час,—що ж? де ті й слези подінуться! так і проглине,—а ні рісочки, і така собі веселенька, мов і нічого. Звісно, жаліє матір.

А іноді він їй і боки наб'є так, що вона біжить од його осліп, і не постерегаючись уже чи зустріне кого, чи ні. Більш було на те жаліється, що з дому горе й радість треба виносити, в людях впливати. Веселе дівування зникло, як сон: не пізнати було тієї Параски, що, було, своїм Петрусем хвалиться.

Було, прийде між люде на одну годину сумня, наче з могилок, або що. Очінок на їй підсунутий угору; волоссе по шиї висить; спідниця така як ганчірка, а корсет новий галаджовий... Зовсім її знівечив. Хто її не знав, що то була зпершу за молодиця, той величав її придурковатою.— Нечупарна,—кажуть було про неї—не хазяйка і зовсім неприязна. Чи таку б жінку треба було

брати прикащицькому синові?—Таке то сліпі люде провадили, а її горе ззіло... світ їй незмилився. Зпала з лица дівоцька краса, як із трави роса. Більш того було, що мовчить; і дитина вже її не втішала.

Терпіла, терпіла Параска, плакала, плакала, а впісля—наче щось собі надумала: сліз не стало, сама зробилась ні весела, ні скушна, да мов їй трохи з серця зпало; говіркійша стала і очі якимсь огнем чудним загорілись. А Петро кволиться да й кволиться, а сердитий,—то ще більш упадає на силі; насили, було, говорить, а далі крикне на жінку, да й застогне. Таке лихо!

Минуло ще років зо два,—поховала Параска і чоловіка і дитину мало не заразом. І так здається спокійненька собі стала: два чи три тижні і сльози на їй не бачили; а послі все було тихенько плаче, все плаче. Станеш, було, її розважати,—вона й нічого,—слухає, наче й не журиться,—тільки, було, й скаже тобі:—Е, сестро! за гарного пійди, гарне й лихо буде!... Да так же то промовить тее гірке слово, мов усі болі її разом у серці обізвуться. Оттак то Парасчина краса й здоров'єчко впливло і нікому на сім світі не знадобилось.

Іноді сама було до мене обізветься:—Боже мій, Боже!—скаже було,—як мій вік молодий зплів! Ні слави, ні вжитку. Як би лишенько сколось од людей, а в господі любо й тихо, то й жалю б не було. А то—хатне лихо—гірше лихо,—Та й замовкне,

Лихо було їй, да й йому ж не було добра, дивлячись на її смуток. Він і сам пудив світом; тьнув, тьнув, — мовчки і вмер.

ІХ.

Плаче, було, мовчки Параска по йому, по дитині і по своїх молодих літах, по своїй красі дівочій, по своєму серденьку веселому, щасливому; все плаче! Де в її сльози брались! Аж страшна стала з плачу. От мати її перебралась до неї. Бо з її добра вже не було: корову подоїть—мимо, хліб розчинить—стільки наведе, що через верх діжі йде, вона не бачить, їй байдуже! Піч топить—вона й вінник, і диньце, і качалку замість поліна в піч. Лишенько ж наше несподіване і негідане. Уже й мати, гляючи на неї, кривими сльозами зходила. Постаріла, зогнулась, головою хитати почала. Іноді було й не плаче, а тільки на Параску вкаже мовчки да за своє серце обома руками вхопиться.

З того жалю стара незабавом і випростала місце на сім світі. Нехай царствує! А я вже до Параски перебралась із своєю сем'єю, ми ж із єю й дівували. Параска журилась тим же ходом, як і зпершу: здається мов і жалю їй більш не прибуло, а тільки робилась зо дня на день якоюсь чудненькою, — хай Бог милосердний нікого не доводить! Не стала зовсім нічого тямити. Ще на сім світі вона відділилась од живих. Світ їй затмився. Сидить собі похнюпившись,

голову вниз,—на полу або на долівці, ноги й руки простягнувши вповоду, — і не поворухнеться. Вихудла, як моці. Часто, було, люде дивлять-ся на неї, хитають головою й кажуть: „До пори, серденько, злиняли опали твої квітки! прибило тебе морозом!“ Да оце їй і буханчик унесуть, а хто полотенка на станок, а хто на рукава. Хто як зпромігся (все перед його душею буде): дають, да все з такою увагою, чи книшник, чи паланичку: підійде як до святої, положить перед нею, як перед своєю душею, уклониться тихо й низько і піде собі, нічого не мовивши, наче приложилось. Було по суботах дівчата молодії чергою ходять: наварять митлю, голову їй змиють, сорочку чисту надінуть, приберуть її. Діти, було, їй квіток, ягід понаносять. Боже, як коло неї! А як хто, то й заплакне, глядячи на неї. Усе Божа воля! Що б то, як би отакого да не було на світі, а все гарно да тихо, да щоб убогих не було, а все багаті, то й Бога б забули!.. А другі стануть, перехрестяться, молитву сотворять і подумають, щоб їх так Господь не накарав, згадає де про що, посумує та й простить, коли на кого сварився.

А вона собі була тиха, тиха, як весняний вітрець. Оце як нікого нема в хаті, то вона й голосніше розмовляє. От раз, було, люде порозходились (се було так у жнива, здається, чи в косовицю); я дома була, треба було де-що пошити.

Я собі шию мовчки, а вона сидить, простягнувши руки й ноги. Очінок зовсім звис на очі,

волоссе посіялось по шиї. У хаті тихо; їй і здалось, що вона в хаті сама одна, таї почала бубоніти, не підіймаючи голови; а я їй дух притаїла.

— Що се я?—каже,—сиджу, як в'яле зілля! поникла? Душа моя мов одлетіла, серце мое вщухло.. Ох!—та ї здихнула, моя голубка. Да ї ізнов почала:— Голова моя важка, темно; ніяка думка не засяє! я мов у-ві-сні сиджу. Розціпила руки і трохи пальцями повела себе по виду.—Чи довго мені ще вік свій коротати?—да знов і вмовкла. А я, матінко, і не дишу: тільки сльози свої зупиняю. Боже! як то вона своє горенько чує. А перед людьми тільки чудненькою деревиною здається. Прислухаюсь,— вона знов:

Чого мені світом нудити? харчують, зодягають, не зобіждають. Чи я сиджу на лаві, чи серед хати,—всяке мене обійде, тихенько переступить.—Та ї головою зкивнула,—спасибі б то, чи що? Та ї здрігнула (щось наче зашеле-стіло).—Чого мені ще?—каже помовчавши.—Уже ж не болітиме! усе поховала, усе перебула. О-о-о-о! як же запекло коло серця! Ухопилась обома руками, голову відкинула, очі заплющила.—Згадала, згадала,—каже,—усіх вас разом згадала! О-о-о-о!—застогнала наче крізь сон. А голова никне на бік, никне, а я ні з місця, не зірвусь, наче прикипіла.—Щось мені світ міниться!—каже, да руки вперед простягає і наче кого горне до себе. А послі—бебех!

До її... нежива, я до сусіди. Саме копн привезли в двір: покликкала чоловіків, підняли, положили її на піл і діти збіглись, полякались; приложила я руку до її серця—ще трошечки мається, свічку воскову засвітили, запричастили її. Так вона ще три дні пролежала мовчки, тільки водниці моя Явдошка ложечкою у рот упускала. А послі, як буйнії градини, три слъози викотилось і не стало духу. Поховали її гарно—не так, як сироту. Всім вона була наче родичка. Зібралось людей, як на весіллі—прикладувались до її старе її мале...

Перемогла.

Батько милий, мати мила—
Дружина милійша.

Народня пісня.

Батько й мати любили мене, одиначку, вельми, а про те силували за вдівця, що він собі заможненький. А мені—як на чужі діти йти, так лучче три літа боліти... Набрались, бачте, вони біди в убожестві, то їм здавалось ніби в багатстві вся сила. Ні! ой ні! є сила й над великі достатки.

Мати—нехай царствує—і на розглядини до Грицька Шульги ходила, нов на побаску. Така думка, що мене се підохотить. Розписує було сердешна батькові, як сваха показувала повні засіки і кадовби з пашнею, і воли й корови, ще й велику ікону, блискучу, з фольги, що за покійницею взяв... Кумедія з ними! А все таки своєї дитини жаль. Мати бачить, що я не тее, да з сватами й розійшлась. А тим часом у моему охманню супереки йде. Спізналась я з москалем *) Павлом. Наш таки селянин, та з москалів його на якийсь час до дому пущено.

Здатний був Павло москаль, на прозвище Жигимонт, горе тільки, що вбогий, як і ми. Ну, з пучок та з ручок і житимемо. Дарма, що мо-

*) Москаль—салдат.

скаль, а я бхмалася йти за його. Дав мати ж на дорозі стоїть; а я матір любила так, що й тепер серце болить, як заспівають:

Мати ж наша мати!
Де нам тебе взяти?
Хиба ж тебе, мати,
Та й намалювати,
Намалюю матір
На покуті в хаті,
На божничок згляну,—
Матір спогадаю;
Назад обернувся,—
Слізьми обіллюся...

А пан-отець мій—нехай легко ікнеться—се був наш тихий янгол, що пролітав, мовляв, під мовчазну хвилину по хаті. Добре ж їм, що вони, хоч і вбогі були, та зпарувались, люблячись; а мені б то це за нелюба йти?

Мати, бувало, як не врадить нічого зо мною тими статками-маєтками да тією блискучою іконою, то верне знов до того москалика: „Та він же,—каже,—до тебе й не горветься“.

Це коли б їм прилюдно горнувся! Що той за козак був би, щоб горнувся при батькові, або хоч при матері! Я при матері або при батькові і до танців, було, не пійду.

Мати собі міркувала, що як пійде на розглядани, що й все мовляв, тягло, і велика ікона від покійної жінки дітям зосталась, то я й збхмаюсь. А я знала, чого той Шульга Грицько з

тією іконою, аршин завбільшки, носиться, мовляв би то: ось яка в мене жінка була краля а твоя дочка—стареча дитина, та я не вслідкую, беру до дітей за няньку, а собі за служебку-господиню.

Мати ж, як спогадає що й сировотку по людях заробляла, то рада б мене й вічною пошачкою зробити. Раз прjala вовну в дяка, так розказувала, що дяк читав пряхам у книжці:

Кохайтеся, чернобриві,
Та не з москалями.

— Так і надруковано—каже.

А я собі думаю:

Лучче мені, моя мати
Важкий камінь зняти,

Ані ж мені нелюбого
Соколом назвати.

Лучче мені круту гору,
Мати, розкопати,

Ані ж мені із нелюбим
Та вік вікувати.

Круту гору розкопаю,—
Сяду відпочину,

А як піду за нелюба,—
На віки загину.

Бач, доню,— було мати каже,— яка наша доля! Цілий вік б'ємось, працюємо, та не свої, чумі скрині словняємо, не себе, чужих людей зодягаємо.

А мені наче хтось до вуха і до серця шепче: ти, Харитино, виплакала собі долю ще в зеле-

Почку, під снопами на жнивях. Як батько-маті зажинали в Шеремета, да батько не догнав поstatt, занедужав, а мати почала битись над ним, що та горлиця, то вона згадала про тебе тільки в вечірньому впрузі. І то вже тітка, вертаючись до дому вечерю варити, побачила, що на Шереметовій ниві нікого не видно, а колиска на катрязі висить, собаки пораяються, і жень не пов'язана, покидана, гуком лежить, так підступила, стала кликати, щоб хто озвався.

Батько в мене плохий такий, мов весняний вітрець, — мовчки робить по людях. Ні проп'є, ні прогайнує. Робить та й робить поки його снаги. І я вдалась у батька. Не змагаюсь із матіррю, хоч що мені кажи, а все знаю і роблю собі мовчки. Не показую натура, а її в мене стільки, як у них обох, ще й з додатком.

Як бачилась, так і бачуся з Павлусем на вулиці, в старечі обляги.

— Може, — каже, — ти мене й боїшся, що москаль, нероба? Ні, моя рибонько: тепер і на москаля стало краще. Як вислужусь, то вернусь таким хліборобом, як піду. Тепер добре: годків чотирі послужиш та й до дому. І господарство не занепаде, і сам не одвикнеш од роботи. І ти, моя голубко, не занидієш, довго журачись. Се тільки мати твоя розлучниця наша. Хоч вона тобі й мати, а серце моє кипить проти неї. Коли б не ти, я б і на стару зняв руки.

— Павлусечку! що се ти кажеш?

— Те кажу, що як де зустріне, то й одвернеться, мов од душогуба. Вона тебе випихає на трое дітей, аби не за мене. Не йди: благаю тебе, сестро моя Харитино, не йди, моя ти матусю рідненька, за вдівця!

Бо удівець—не молодець:

Всі норови знає—

Ой він твою русу косу

Під ноги зобгає

Ой він твоє біле лице

Із своїм зрівняє.

Серденько, зіронько моя вечірняя!..

Та й пригорне, та й поцілує, мов огнем тебе пройме. Сам гарнюсінький же, як линок. А я мов та в'яла трава підкошена. Я боюсь йому й виявити, як вельми люблю його, як у мене серце болить од материного докору москалем. А мені вже двадцять один пішов: уже старою дівчиною взивають. Товаришки мої давно повиходили заміж, а мене старости кидають на висадки.

А тут пробили в барабан. Ідуть у поход москалі, наші селяне. Боже! все не легшає. Чи всі йдуть, чи не всі, нічого не казав Павлусь. Млію та млію!

А мати знов:

„Кохайтесь, чернобриві,

Та не з москалями..

Москаль любить жартуючи,

Жартуючи й кине“..

Сказано, так і проймає моє серце.

Хиба ж він жартує? хиба він одсахнувся од мене, чи що? А що—думала я собі інколи,—а що, як і справді він мене забуде в тій Московщині? Я вже ні за кого не пійду, ні за кого! І хрест на себе положила, і поклон ударила, і землі грудочку ззіла.

Плачу, зайшовши за комору, стоя. Сама собі домислююсь що мені робити; нікого в мене нема, кому душу свою відкрити. Товаришкам правди не кажу, бо їм „наступив уже чорний віл на ногу“... Ну, що?—думаю. Мені тепер двадцять і один рік, а через чотири роки хоч він і вернеться, то мені буде і двадцять п'ять. А тим часом забуде мене. Ще ж я зжурюсь без нього, то здаватимусь тридцятиліткою. Чи любитиме він мене так, як я його, поки мого тху любитиму? Хто любить по моему? Може я одна й є така на світі; і найщасливіша і найбідолашніша своїм коханням. А може ще й оженившись там вернеться. Як моє серце не розірветься і від самої думки про се!

Трушусь, як у лихоманці. Треба собі якось раду дати. Треба мені зорнути з моїх думок, як із морської безодні... О! лучче б я його не знала! Лучче б я не знала кохання! Він мене забуде, насміється з мене. Світ широкий,—знайде собі. Як пійде з села, так і закритється плечима й очима.

Саме тоді прийшли цигане, набиваються ворожити. „Вродлива та щаслива!“ Я й бачу, яку

вони правду кажуть. Дала їм одчипного четверо яець та й одпровадила, щоб не глузували. А тоді й жаль мене взяв: нехай би поворожили! може б і причарували, бо вони чари знають. Є й пісня про циганку ворожку.

II.

Хвалилась матері тітка, що в неї цигане курку вкralи. „Шатром стоять, каже, за селом. Циганчата бігають голі й голодні. Оступлять, каже, і всього просять, а як смерком, то й обдеруть“.

Я думаю собі: „Побіжу до циган над вечір! До Ївги занесу гребінь, дшище, мов на попрядки, а Ївзі скажу, що пійду до тітки, та навпростець до шатра, а вертаючись, і до тітки на хвилину“.

По сій думці, увечері за гребінь, за паляницю та під полу,—тільки й була. Покинула в Ївги мички, побігла яко мога селом. І страх, і сором. Се мов про мене співано:

Ой біжіть, біжіть та дівчиночка,
А як рибонька вьється,
Ой оглянешся та позад себе—
Уся челядь сміється.

Не чула я землі під собою. Несла мене наче не моя сила. Собака мене злапав за запасчину, добре пошматував. Одбивалась, махаючи паляницею,—трохи не вихопив. А тут хмара насунилась, і зразу така темрява! Мчить мене не своя сила полем по ріллі, по баюрах; біжу, мов той

БІБЛІОТЕКА

чорт, що втік із панцини. Аж умокрила. Втерла піт, гляну,—горить огнище, світяться очі циганські круг багаття, білють зуби, голі діти скачуть халандри. І страшні й гарні якісь, вучеряві, веселі. Хапають мене за хустку, за рукав,— як не розірвуть. Моя знайома циганка цекла в пепелі яйця. Вона мене оборонила. Трушусь, і мов співає в мені щось:

Ой циганонько та воріженько
Вчини мою волю
Ой причаруй та козаченька,
А щоб жив ізо мною!

І справді мов се про мене проложено:

Ой циганонька та воріженька
Мою волю вволила,
Ой одрізала да русой коси
Та мене й підкурила.

Як підкурила, тоді каже: „він буде під конем, та встане і з тобою на рушничку стане“.

Мені полегшало. Бігом кинулась я в темряву від багаття. Тенер треба б тричі збрехати: і ївзі, і тітці, і дома. Як вернулась, уже батько й мати обляглися. Думали, що я й заночую на попрядах. Не спиться мені: завтра Павлусеві похід. Лежу, верчусь... коли се—стукає. Сєж його постук! А він, як сватавсь, тільки й ноги його була в нас у хаті. Зхонилась, вискочила на задвірок,—уже рання зоря зоряє.

Питає в мене: „Чого ти така мучена, мов із хреста знята?“.

— Так,—кажу,—так нам судилось.

— Молимося—каже—Богові—все буде гаразд. Не забуду тебе ні для царівни, ні для королівни.

— Оце ж мабуть вони, циганські чари,—шепнуло щось мені в серці. Я й ожила. Попрощались ми щиро, і пішов од мене.

Тоді вже взяла мене така думка: мати підожде та побачивши, що я вперлась, та й з літ уже вихожу, то й не буде мене наволити, оддасть мене за москаля, як вернеться. Бо я твердо сказала, що лучче мені шматок хліба в пісок умочати, ніж за нелюба йти. Хоч прикопайте, кажу, мене, а не буде ні по чийому.

Тільки ж не так воно сталося, як ждалось. Мати знов за своє: що які москалі негарні люде, аби вийшли з села, так і позабули про своїх дівчат. Ледарі мовляв, гультяї. А батько й собі сзався: „Про тебе пійде недобра луна між людьми“.

Я мовчу. Що мені казати?

III.

Упливло три місяці. Так, сяк прожилося. Треба ж на моє горе божевільній сові прилетіти на уздвір'є. Кричить та й кричить.

Се не перед добром,—мати каже,—се якась дівка приведе дитину.

Днів через три знов чую те слово, і на мене мати якось приглядається, наче щось випитує німо. Бачу батько й мати якісь невдокійні зро-

бились. То було батько тихий, тихий, а тепер мені промитої води нема ні від матері, ні від батька.

А сова кричить, як єсть, у день. І люде ввійдуть у хату: „Се якась дівка знайде дитину“.

Нуджу я світом. Уже четвертий місяць, а про Павлуса ніякої звістки. Може вбито, може вмер. Та й до кого б він писав листи. Сирота, родичі далекі, раді, що збулись убогого москалика.

Нема мені життя на світі. Думаю собі: „зійду з цього села!“ Саме ж тоді з другого кутка люде на Дін ішли. Спершу думала: „пійду де наймуся“; а потім: „ні! далій, далій від дому!“

Надумавшись, наплакавшись, не сказавши ні батькові, ні матері, побігла чим дуж на той куток і впросила чоловіка мене прийняти до своєї валки. Пришла до дому, де яку шустелину свою зв'язала в оклуночок, назапасила сухарів і однесла до того чоловіка. Усе треба було вигадать, щоб ні батько, ні мати не спостерегли. Та мати прочула якось, кинулась та й узяла під замок оклуночок з сухарями.

Ще більших завдала матері думок моя мацдрівка.

— Душа моя, — каже, — чула, що москаль насміється й покине. Тепер я бачу його наругу над убогою хатою.

А батько й собі за нею руч тягне. „Я перший, — каже, — постеріг прокляту сову, та мовчав,

стиснувши серце. Насміявся песький син із нашої хати, та ще й тебе жене від нас геть”.

Мати аж тужить, наче по мертвій по мені: „дочко моя, безталанночко!“

Тут родилася, тут хрестилася,
А в чужу сторону знадобилася!
Чужа сторона без вітру шумить,
Чужий батько-мати й не б'є, та болить.
Своя сторона од вітру шумить,
Що свій батько-мати й поб'є—не болить.

— Ви, мамо,—кажу,—своїми вигадками й батька засмуχετε; мене й його зплямували, і рідна дитина вам уже зневірилась. Я мушу пійти на Дін, щоб ви трохи прозріли. Чи тут заробити, чи там,—усе один хліб.

— Нам—каже—дочко, не так на тебе, як на того невірного москаля жаль.

А батько: „Лучче було ганьби не давати Грицькові; зради не було б, сорома. Поганий тобі Грицько, на все село господарь! Важкі чужі діти! Вони б у тебе хліба не просили. Пішла ж твоя товаришка Гапка за Грицька та й живе собі співаючи і чужі діти до неї купляться. Бог дасть появити дитину—готові няньки.

Боже! Коли б хто, а то се батько говорить. Такь мене вщемив, що й хата мені ненавидна стала, не про богів кажучи. Усе та сова наробила.

Наважилася йти на Дін. Знов позбірала все, що мені треба, і дві пари постолників розгорнула,

Та й однесла до сусід. Батько з людьми поїхав на луку по сіно Шереметові, мати до церкви пішла. Я нашвидку витопила хату, убралась у постолі, зап'ялась білою хустиною, поцілувала на божнику боги, пішла не озираючись горобами, щоб ні з ким не зустрітись.

За селом дожидали мене. Людей на зеленому полі як мгли: провожають своїх родичів. Розкидано всякі недоїдки, валяються в пляшках недопивки. Інші рушили й з колисками, не то з малечою. Одно хлоп'я, ще безштанько, знай верталось додому, кричучи: „А до баби, а до баби!“ Собаки повід возами молотили хвостами.

І пес тут неодинокий, тільки я сама-самісінька. Жаль мені й батька й матері. Не хотіла гнівати їх, та сова їх підняла на мене.

Інші зовсім повибірались на Донщину, попродавши хати й городи. Люде чаркували, плакали, обнімались, я не плакала, та мов крізь землю йшла. Аж чую: „Рушаймо!“.

Перехрестились, ударили до три поклони, дивлячись на святу церкву, і пішли—хто піхом, хто возом. До мене з села долітав голос: „Дочко моя, безталанночко!„... Коли б не стидно, вернулась би. Аж тут склавсь у нашій валці клоніт: хлопчик той, що кричав „до баби“, чкурнув до села, аж курява знялась. Батько побіг нагонця, піймав за поясину да й прип'яв до учкура лабуряку, що не хотів сидіти з батьком-матір'ю в Донщині, а вертався до сліпої бабусі, та ще й нерідної.

IV.

Здалась мені Донщина гарною, як прийшли до села. Народ показний, гамаликуватий, хати порядні, церкви блискучі. До кого ж мені тут по роботу вдатись?—думаю.—Аж ось один з наших селян давай мене за свого небожа донцясвати, що вже давно осівся з його сестрою; та заробляла в Донщині, та й пару їй Бог послав.

— Іди Харитино, за мого небожа. Се тобі не Грицько Шульга: парубок, та ще й уродливий. Одинчик у батька-матері, а його батько у три плуги оре.

— Ні,—кажу,—я тут не хочу йти заміж.

— Не хочеш? Та ж відсіль хіба яка послідуца дівка вертається додому. Чи вже ж там лучче в тій похилій хаті жити, ані ж тут за багатиря пійти?

— Не кажіть мені, дядьку, про се, не жартуйте! без батька, без матері не пійду.

Тепер, дак і батько й мати мені здались.

— Ти ж за Грицька не пійшла, а як вони сього бажали!

— Дак що ж? Не пійшла—то інша річ. Та я про се не думаю, дядьку.

— Ти, каже,—крадькома від них і на Дін чухраєш.

— І то річ інша. Та чо се ви, дядьку, причепились, як реп'ях до кожуха? Мов про свого сина хлопочетесь.

— Того хлопчусь, Харитино, що ти в нас робітниця на все село. Хиба ж не правда сьому, що ти, нажавши п'ять полукінків, хвалилась матері: я б, мамо, й шостого нажала, та боюсь, щоб люде не завидували,—га?

— Я без їх волі не одружусь і з тим, кого кохатиму.

— А як побачиш мого небожа, що за козак, то може й одружишся. Я заведу тебе до них, однак ти тут нікого не знаєш.

— І не пійду, дядьку, і не заводьте,—відказала так, та й сховалась між люде, що йшли купцю.

От,—думаю собі,—тільки два тижні, як із домівки, а вже й наклывується халеса. Почалось із петрівського дня, то й буде до сьомівки.

Здається б, на мене й дивитись нікого, так за дорогу припала шилом обносилась, обтопталась. Руб'є так на мені й труситься. Тимениці повно й на шиї й на руках; ноги попухли. А не жалкую, що пійшла з дому хоч і гірко, хоч і чудно між чужими людьми, що всяке хоче з тебе скористуватись.

Село тяглось без кінця. Не так, як у нас густо, а розкидані геть по степу. Наші селяне розходились по родичах та по хазяїнах; я ж, боячись, щоб мене не сватано, да в таке вбрела, що ледві за рік вирнула, а як, дак ось як.

Іде якась жінка не з нашої валки. Я питаю: „Де б мені, тітко, тут навятись?“

Вона зраділа: „Ось я тебе одведу. С тут із наших заможня козачка, оре восьмериками. Багацько в неї косарів, женців становиться, басаринок одробляють, дак вона сама з дочкою коло печі не справиться“.

Привела мене до багатирки. Я зараз і нанялась. Як поставили коло діжі, дак я цілий рік і не вилазила. Літом одні робітники, а зімою інші,—молотники, стадники. Тричі на день пекла хліб з трьохпудової діжки. Одна зійшла, саджаю, другу замішую, третю розчпняю. Тут хліб постиг, виймаю, а в другій діжі вистиг,—саджаю, а третя вже на поготові рушає. Так три діжі й стоять рядком, як москалі. Було, хлібами столи й лавки так і вкладу. За рік постирала нігті на пучках, що тільки живе м'ясо лишила. Тяжко працювала. Думаю: „Зароблю грошей, то батькові-матері запоможу в їх старощах, а то подушники ўже, може, там і вікна повідірали. Усе в нас старе: окукоблю їх“.

Мені добре й заплатили, тільки несила вже була і другий рік зоставатись. Нанялась до іншого хазяїна. Ужє два з половиною роки з своїми не бачилась. А з людьми, що зб мною поприходили, інколи бачилась на поседеньках.

В свого хазяїна було мені незгірш. Вжє незабаром вівторо року, як я в нього. Дотягну до двох, та й вернусь із людьми до дому. Може сова перекичала вжє своє віщування, а батької мати, веснокоїлись трохи тим часом.

Перебула я на Дону всього. Трохи була не вскочила і в велику напасть: мало за злодійку не посчитали. Да хлопець мене визволив. Служив зо мною вкупі наймит Хведір Кандзюбенко, з нашої таки сторони, тільки сирота, безхатник і безрідник. Добре він мені і падокучив, та, спасибі, визволив. А як падокучив? ось як. Горнеться до мене, та й горнеться—хоч не словами, дак ділом. Я й бачу що воно є: здурів наробок, захохався. Я ж йому й словом і ділом кажу: „одчепнеш“. Хлопець гарний, хоч із лиця води напийся; а що сирота він такий, — дак я йому сорочку виперу і добрим словом розважу. То й він же, слухайте, став мені в великій пригоді. Не дурно кажуть старі люде, що і в неклі треба запобігати собі приятеля. Там сова, а тут поросята. Хоч з мосту в воду! Тепер слухайте.

Не було в нас на Дону вечорниць, досвіток, а так було, зходимось гуляти, умовившись, який день, і вечерю варимо. Приходять іноді й молодичі з чоловіками, аби з земляками побачитись, про свою сторону поговорити. Погуляємо, погугоримо, посумуємо, от нудьга трохи від серця й відляже.

Під той же то час у моєї господні та й сталася шкода: деє поросята зникають. Що-дня, та й нема, та й нема одного. От лиха година! хтось насміявсь із мене. Люде говорять: „Харитинин глек розбився“. От недобуду другого — Году! Ість мене господня, як іржа залізо, за

ті поросята. Так мене згапила, що чистійш на землі, ніж на мені: „Се ти носиш та комусь оддаеш поросята: що дня недостача!“

Було се в-осени. Загнала в клуню поросючку і восьмеро поросят. Там і житцем їх сушеним підгодовуємо. На ніч погодуємо житом, зачинимо гарненько клуню, а вранці встаємо,—одного й нема. А були одно в одно, такі лівенькі!

— Се ти носиш на складчину!

— Коли,—кажу,—ви так думаете, я не ходитиму на ті вечорниці.

А порося знов десь ділось.

— Ти велиш комусь одбрати!

— То замкніте клуню!

Замкнули.

От Хведір, той безрідник, безхатник, і каже господині:

— Зховаюсь я в клуні та пристережу.

А вже погана луна пійшла про мене! „Розбився Харитинин глек“ та й годі! Легко слухати? Хто мене не визнав, той і віри доймав. А свої мене знали, що я б швидче попросила, або з голоду вмерла, а чужого не зайняла б. Ну, хто ж се викрадає?

От засів Хведір у клуні. А в воротах у низу дощечка проломана! Сидить м'їй Хведір, аж приходить,—хто б ви думали?—зовк! Прийшов, усунув у діру морду та й свистить. А свині вельми розумні. Зараз почувши, поросючка в куток—рох, рох, рох! А поросята собі—куві, куві! От зовк повернувся другим боком, усунув

хвоста в ту проломину та ляп, ляп хвостом, наче поросят кличуть, як жита дають да кажуть: ць-ць, ць-ць. Він ляп, ляп, поросята до дверей, а свиня: рох, рох! Хведір вовка за хвоста да у бік звернув і держить скільки мочи. Той рвався, рвався, не тільки хвоста і... заду одбувсь, та в'дбіг із ців гоней та й здох.

Тоді вже й хазяйка каже: „Ти мені вибач, Харитино. Мені й тяжко було про тебе так негарно думати. Я про перше порося й промовчала, жаліючи тебе, а як же більше терпіти! Кесли б не Хведір, ти б у нас пішла за злодійку. Повиняюсь перед тобою: так би вкленалась! Спасєбі й тобі, Хведоре, що дознав правди! Та взяла сувій іванівського полотна й одрізала мені на додільну сорочку.

От як підпарубочий на чужій чужині при надобі послужив мені! А то хоч утопись. Без слави б слави достала. І я ж його всяк було підохочую добре й вірно служити. — „Се ніколи не пропаде: що Бог, а що й люде завважуть.“ Він засмутує, робота йому остине, а я його й знов заохочу. То звеселю як небудь. А часто в мене самої так гірко на душі, так би рада, щоб мене хто підвеселив, та мої думки таємничі.

На його руках доволі скоту було. Любив божу скотину. Розказує, бувало, про воли та корови, мов про малювання яке. Пасе на зорі та й не надивиться, як по блискучій, ясирявій росі від них лягає тїнь, а кругом степовептаство червону зорю вітає; як його круторогі в тумані

пах порипають, як воли па ревниці під самі хмари куряву збивають, риком своїм вовки по комишах лякають. Втішався, мов дитина, й тим, як добрий воляка язиком, мов серпом, траву під зуби захоплює, як ремігав, як весело до пастиуха озветься. Зімою вже ніхто над його скотини не доглядить. Як підвеселю, то далеко поза кошарою чути: „Сюди, Сороко! А де ж се Шпак? Гей до води! гей, гей! А ти, Соловей? куди Мурло? куди Козо? чого се козинок підняв? Не розкидай харчі: віма велика, все переїсть. Гей до сіна, гей Ласію! гей, Головка! Їжте, їжте на здоров'є“.

Тим часом так ув'язавсь до мене, як липчиця.

— Не дурій, — кажу йому, — Хведоре, не пійду за тебе. Я заручена.

— О, бодай мені, — каже, — оглохнути. Не хочу сього чути й знати. Коли б я побачив твого зарученого, я вбив би його, як вовка.

— Тоді б, — кажу, — ти мені був такий любий, як кішці табака. Не жартуй словом, не кажи сього: гріх! Ну, чого корчнися, мов шкурат на огні? Поміркуй сам. Ти сирота, нетяга, наймитуєш з біди, як і я. От, у чому мене заможеш, і запоміг уже, — а я тебе запомагатиму на чужині, то й добре нам буде. Ти мені казав не раз, що ти сирота, що ти ласки матері не дізнав і що тебе ні одна дівчина при твоїх злиднях не полюбила і що я тебе розважала, напучала, як рідна мати, радила тобі служити та зобірати кошівку до кошівки. Ти ще молода дит-

тина; тобі тільки дев'ятнадцятий пішов. Ще годів п'ять пороби, тоді й сам порозумнішаєш; а тепер слухай мене,—кажу тобі твердо.

А в нього дурного — молодого, не така думка. Він рад мене за себе взяти, що в матірки б йому годилась. Як добуду другого году, то вже мені піде двадцять п'ятий. Ото ж налучаю його, учу його, а з тих річей дурних регочуся. А як інколи розсерджуся, мовчу цілу днину, то він так і впадає, третється коло мене, мов коло матері. Я й одсержусь. І любив, і боявся мене.

V.

Сім неділь не добула до другого року, як прийшов до мене тяжкий лист од батька, що мати вже одійшла на Божу дорогу, на спочивок.

Ударила я себе в груди, плакала, тужила:— уже ж я тебе, моя рідна, та й не побачу! Уже ж тебе, моє сонечко, та й хмарами заволокло! Все потемніло і поніміло навкруги, куде по тобі зозуленька—рідна твоя дитина, да й та на чужині. Сумує по тобі чорний оред, батенько мій рідний один—одиниця на світі!

Убралась я в дорогу. Тільки й пішло зо мною двоє з нашого села. Хведір провів мене трохи за село. Плакав як по матері, приговорюючи:

„Була в мене дівчинонька,
Як мати рідненька:

Була в мене сорочечка
Що-тижня біленька“.

Далій каже: „Пійшов би я, Харитино, твоїм слідом, як вірний пес, та мушу году добути, не розорю господарства, де їв насущний хліб. А добувши году, прибуду до вас на село. Дарма, що ти одружишся! служитиму й тобі, і своєму судженому довіку“.

Прийшла я до дому, або, лучче сказати, прибігла. Не чорного орла побачила дома: посивів і побілів, як зима, батько з великої туги. Зовсім знемігся на силах; не мав снаги й себе самого кукобити. Сорочку аби як сухоперну сполосне, а печі, то й не топить. Так на чужій роботі день у день і бідує з чужим хлібом. Тільки в неділю прикине трохи, що б який буханець ізпекти, юшки зварити.

А про Павла нема й чутки. Як водою змило. Уже четвертий рік кінчається. Де хто з того полку й повертались, чуто, по чужих селах. Казала циганка, що буде під конем: отсе ж воно й єсть! Чи встане ж то, чи буде моїм? Коли б устав, як би йому не подати нам якої звістки? Коли б думав на рушнику зо мною стояти, так боявся б, щоб я, з іншим не стояла, остерегав би мене, благав би мене. Ні, або нема його на світі, або ще грш, ніж би вмер... Як, се я буду смерті йому бажати? Ой, Боженьку мій! Нехай буде й не мій, нехай довіку не побачу його, аби я знала, що він живий, здоровий. Пригледівши багатовіких старощів, пійду в черниці, замуруюсь там шию, не їстиму, не питиму, все Бога за щастя молитиму.

Оттав я сумувала. Сумно було в нас у хаті, мов у домовині. Батько мов з того світу вернувся, щоб тільки зо мною побачитись я—мов на той світ збираюсь до матері провожать його.

А та сова таки прорекла правду, тільки не про мене. Побігла я до своєї подруги Ївги, аж у неї вже дівчинка по хаті бігає: накритка! Мале шерепеня при землі не знать, а вже в мачках: бо й мати була чепуруха: що-дня, було, свіжий віночок, поки втеряла рутвяний.. Зробило собі мале запащину з лопуху, походжає кружка і приспівує: „Король по городу ходить, дівочок вибірає“.

Нарікала бідолашня Ївга на свого москаля гяжко. Любив москаль жартуючи, жартуючи й кинув.

А мій? А мій? Затого сивий волос проб'ється. Яка я стара стала! Кого я дожидаюсь? кого сподіваюсь? Уже ті чотири годи давно вплили; а казав же: „вернись до тебе“... Посивію, не дождусь!

Хата наша похилилась, паче хліба просить. Ще зіму як спустити, то й рачки б стояла б. Батько хоч і взяв у лисиці, дак облупилася ж кругом, обпала. Ні за що й обмазати йому. А я все гроші дбала, необачна. Чи не лучче б же частками через людей пересилати? Ні, сама хотіла ними орудувати, хотіла свого доказати, все перемогти... от і перемогла, що матір на той світ загнала, батька до злиднів довела, до остатнього впаду! Міри не знала в гордощах, що ось я то!

За се ж мене доля й карає. Як я з отцем—матір'ю, так Павло зо мною виробляв—за чотирі годи звістки не дав. Пійду в черниці, вморю себе голодом, присвячусь молитвами. Нехай павутника моя, тінь моя легесенька на небеса до Бога вознесеться. Там побачу праведними отця-матір, там укупі простимо Павла за його зраду, та й відмолимо в Бога гріх його непростенний.

Похилилась наша хата, завоняла пусткою через мої гордощі. Я з каяття стіни облуплені їй цілувала, а тепер Ївгу бідолашку прохала—допомогти мені кругом хату, і знадвору й з середини, обмазати.

Піднялась охочим серцем Ївга до підпомоги. Найняла я в людей воликів, навозили з батьком глини, з Ївгою обмазали хату, зчепурили так, як молоду. Вона, мов жива людина, якось випростувалась, усім навдивовижу. Новенькі вікна в базарі покупили, червоною глиною пообводили. Позирала хата на світ молодницею. Я принесла до дому грошей над сотню: було чим орудувати. У сінях і в хаті повиспнали, повигладжували. Купила дві копн кулів. Батько, де текло, крину поладив, а то хоть би й рад був поладити, так треба йти на чужу роботу, бо нічого буде їсти. До чого б і доходився, коли б не мої гроші.

Поховавши матір, батько зовсім опустив берега. Тепер люде йдуть да показують на хату: „Чи давно,—кажуть,—рачки стояла? А як випросталась! Оце вже на порозі Покрова, старости ходитимуть, дак Харитина старається. По-

латала свої злидні, то вже надить стара дівка молодих парубків до залицяння“.

А я для батька старалась. Получчало мені на світі, що батько голову підняв. Я з Дону пару сорочок йому мережаних принесла. (Пошила з того полотна, що подаровано мені на додільну сорочку). Походжає він у мене коло хати, мов той білий голубь волохатий.

Де-які люде йдуть улицею (не без ворогів і в нас: се вже родичі Грицькови Шульжини) та й кажуть против нашої хати: „Де ви, злидні, були, що губи надули?“

Не дивно се тому, хто поблукав по світу да попоїв із чужих печей хліба. Ще й нам би то надувати губи! Я хоч і весело розмовляю з батьком, сміюсь очима і устами, а в серденьку журюся журно. Дурні були цигане: що вони мені навіщували! Мое дівування піною збігло!

Тим часом старости справді до нас із „законними речами“ навідуються. „Ся, мовляв, і без волів хліба заробить і сій чуже поле жита вродить: по п'ять полукіпків у день ставляє. Та й Донщина про неї доброї слави повна. Хазяїни за село й проводжали, хазяїська дітвора за нею, мов за матіррю, плакала“. Так то в світі: хто нас у вічі зневажає, а хто за очі до неба вихваляє.

Лицялись до мене заможні женихи, що наймитів і наймичок держали; лицялись і вдівці під сивим усом, і молодики такі, що, мовляв,

усочок—як той колосочок. Ївга мене підмовляла: вона ж на се проречиста. А я: „не пійду, не пійду ні за кого!

Старости гніваються, питають у батька:

— Дав не оддасте? на висадки держатимеш?

— Не мені її неволити,—висказує батько,— буде вже з мене.

Другі прийдуть: „нехай вона тобі посивіє!“ та аж із лутюк глина сиплеться, як ляснуть дверима.

Ми з Ївгою сидимо, прядемо. Вона до мене, як до сестри прихилилась у своїм горі. Я їй прядку собі й їй купила. Батько наші пісні стиха кахикаючи слухає. Я про його старий шлунок держу на полиці звіробойку. Щодня по чарочці до обіду і до вечері підношу. Помічаю радіючи, що й краска трохи в лице йому вступила. Лице кругом облямоване кучерявою білою чуприною да хвилястою бородою; очіці світяться, мов те вчирне сонечко, а по щоках і навіть по чолу якийсь молодий рум'янець розливається. Веселиться мною, що я така перед ним весела та слівуча: не знає, що там у серці в мене діється. Тільки бідолашня подруга Ївга знала.

Цілу зіму ми прями. Добру основу виткали. Ївга заробила в мене грошенят на байбарак ік Великодню. Уже й весна. Потягли рядком качки, журавлі... Тут і мій журавель подав з далека голос. Родичі Павлови здобули від нього лист, що незабаром буде, тільки чи з жінкою, чи сам—неказали.

VI.

Так як трясця мене трясє. Зійшов у муках тиждень,—нема його. Минає другий... Да чого я дожидаюся? кого визираю? проти кого вибігаю? одже ж Ївгу покинув зрадник, а мені чого сподіватись, старій дівці, що на висадки зісталась батькові? Не впию своїх гірких, мов горох сиплються. Четвертий тиждень уже, як подав звістку, та й замове: що йому рупить?

Пійду до церкви разважу себе святими співами да словесами. А може в бабинці й прочую що про нього. Пійду рано до служби, попереджуючи, й скликанчик. Прийшла. Люде про Павла як раз таке гуторять, як у мене на душі. Горенько моє! Хоч і не прописав, да була така чутка, що прибуде з жінкою. Сестра його в других орудувала тут його частиною города вкупі з своєю, то будуть, мовляли люде, ділитись, та хоче хату собі ставляти. Що їм? Сестра на друге село замік пішла, а тут хата батьківська трухлобока лежить. Він сам собі з жінкою тут і житиме, а її частину оплачуватиме, а може й одкупить.

Одна молодиця каже: „Де там? не такі гольтяпаки як Жигимонтенко Павло, сплачують родичам. Хиба за жінкою що взяв“.

А взяв таки, взяв,—каже старенька баба.—Дочку якогось кожум'яки висватав, дак гамап добрий до дому з жінкою везе, та й кожум'яка, здавни синам ремество, за душею не малу коційку має.

Ще одна додала:—Молодосеньку взяв, з лица гарну, бо й сам—як мальованийй.

— У кожум'яки? озвався тут хрипкий голос Хіврин, Бовкалихи Хіврі, що з шинку не вилазить, як чоловіка та старшого сина за крадіж у козу посаджено.

Хто видав кожум'яку?—перехриста! Нашого Хаїма брат вихрестивсь із жінкою й дочкою, щоб можна шинкувати на своє ім'я, так Павло Жигимонтенко й підхопив грошовитку вихрестку.

— Що ти провадиш, Хівре?—перепинило їй разом двоє.—Чула, що дзвонять, да не знаєш, у якій церкві. То ж Ївжин москаль оженився із жидівкою вихресткою.

— Да хай їм халепа!—завершила бабуся.— Ось уже до Божого дому скликаєччик іличе, а ви тут кат-зна про що мов у всі дзвони дзвоните, ще й мене довели до гріха. Кажу вам, що везе на батьківщину багату кожум'яківну і скупердяку тестя. Як помре, дак знатимете тоді, як пійде Жигимонтенко вгору.

А я аж не встаю. Притулилась до одвірка. Слухаю, як мене на смерть присуджують. Що ж? Раз чоловікові помірати. Хай уже доконають: тут і вмру, як не встаю. Аж, спасібі, наламарь ударив зразу в усі дзвони. Люде посунули знадвору в церкву, понесло й мене, мов хвиля стеблину.

Зачалась Божя служба. Я зовсім забула, чи я в церкві, чи я дома. Мов учаділа. Свічок, свічок наставили! Мигтить ув очу, мов проміане,

Ладаном батюшка накадив, що й людей не пізнаєш, де хто. Наче тобі хмари перед очима. Не бачили люде гірких моїх. Не житиму тепер, а млітиму. А хоч би й побачив хто, то подумав би, що про матір згадала, бо я й до церкви прийшла не так-то убрана: чорна хустка прохоровська приношена, свитинка біла, спідниця моровьова. Хоч із царевського ситцю я справила собі на Дону спідницю, як луччі думки були, да тепер про все байдуже: забула й про дві гарусеві хустки, що в нас тут і нема таких! мало не черницею вбралась. Правда, більш ні на що грошей і не тратила.

Тепер мені зісталось тільки батькових старощів доглядати. Не зацвів мій садочок, хоч і розвився... Там „Господи помилуй“ на всю церкву гули, а в моїй божевільній голові розлягається пісня:

Не всі тії сади цвітуть,
Що весною розвиваються,
Не всі тії вінчаються,
Що вірнесенько кохаються...

А батюшка почитує да все кадить, да все кадить по церкві. Де й найменший образок висить, він і туди поклониться за кадильницею, держучи з під ризи ополонником руку та збираючи проміж миром шажки. Дивлюсь на се і не розумію, що воно, і нащо воно. Наче я вже в труні, і руки так, як мертва, зложила. Далій зхаменулась: що се я роблю? не молюся! а трохи чи не співаю

про своє горе в Божому дому... Гріх мені за се. Пійду, хоч свічечку перед богами поставлю да передам батюшці на молитви шажка, а перш од усього вдарю поклонів з п'ять за упокій матері.

Положила скількісь поклонів, поставила свічечку, повернулась до миру, шукаючи очима по церкві, де батюшчина надільниця димує, аж Павло стоїть передо мною. Моє сонце вибілось із-за хмар: так мене й заслінило. Павло саме подав батюшці щось на молитви, і просто очима в очі дивиться на мене. Я й перше, б'ючи поклони, бачила якісь не селянські чоботи, та думала, що се княн який: бо в нас хиба не знаючи рядом який з жіноцтвом чоловік стане.

Зустрілись наші очі. Я—мов проти сонця похнюпилась, і зараз мене в серце гостро кольнуло: „де ж його жінка?“ Повернулась до богів і стала зпереду. Оглинутись хотіла б, і не хочу. Що почну хреститись пучки мої тремтять, мов у старця, що на лірі грає. Держу хустину, і хустка ходора ходить. Мені здається, що всі люде дивляться на мене. Думаю собі: „коли б тільки батюшка став благословляти, то швидче пійду до дому, щоб і не бачити його жінки. Нехай живуть“.

Так і зробила. Скоро батюшка вийшов на царські врата да почав проскурою народ обділяти, я миттю з церкви. Товпляться люде за проскурою, а я—боковими дверима на цвинтарь, а там і не огледілась, як на півдорозі опинилась.

Аж біжить на супроти Івга, така червона, така весела:—пан-отець твій мене послав, щоб ти нікуди не заходила.

— А що? хіба занедужав, крий Боже?

— Ні, Павло вернувся із полку, дак був у вас, гостинців наніс тобі повну торбу і ввечері, казав, старости прише до тебе. Пійшов до церкви, щоб тебе побачити, бо каже, зараз поїду до сестри та до зятя, щоб сестра була свахою, а зять старостою.

Прилило мені до лица, думала—згорю. Кинулась Івзі на шию:—Івгонько, моя квітонько! як я тебе люблю!—да тягну до себе, да цілую, і сама не знаю, що робити. Увесь світ би цілувала, обдаровувала.

Прибігла до дому,—батько, як сонечко. Подав мені торбину з гостинцями. „Я,—каже,—й не рушив без тебе. Чи бачила Павла?“—питає.

— Ні, я втекла: думала, що він женатий.

Сміється батько, як дитина. „А подивімося ж, що там у торбі“.

Я розшила. І гріх трохи було, да кортіло. Доброго намиста достала з торбини аж десять разків, два разочки гранат, стрічок, скиндячок по три аршини—зеленої й червоної,—як папір лупотить, зелену запаску, гарусеву спідницю, хланелі шматок—видно, що на спідницю про зіму (з роду такої не носила), черевиви з підківками...

Батько каже: „може й малі на твою ногу“. А Івга й горе своє забула в моїх radoщах:—„та обуй бо, сестро, обуй!“

Обуваю, аж щось муляє. Подивилась—паперник, аж там бумажка з царицею, аж у сто карбованців.

Батько каже „Павло казав мені про царицю Катерину. Се тобі гостинець на те, щоб ти все к весіллю посправляла“.

— Що нам справляти? Горілки та м'ясива купити, та й годі. Аби людей одбути.

— Еге, доню. Не годиться сіх грошей марно тратити. Тяжко він їх заробляв. Лучче їх оберни на господарство та подай частину на шпиталь. Пехай старці дякують Богові, що слобонив його від смерти. Бився Павло твій на війні з турчином і вбито під ним коня, лежав під конем, да таки вибравсь із-під коня, а в правій руці в нього бунчук турецький, не випустив і падаючи; аж тут настиг сам царь він і подав бунчук цареві. От як сі гроші заслужені, доню!

— Чом же він, тату, не подав звістки за чотирі годи?

Батько всміхнувся:—Такий удавсь, як ти: або що здобути, або дома не бути. Не хотів злидні московські до дому нести, не хотів злидніями злиденну хату нашу підпирати. Таке його слово. Тепер він дякує Богові небесному, що наградив його царь за одвагу щедро. Завертали, каже, мене знов у службу, хотіли мене офіцером зробити, а в мене думка яка була, така й зісталася. Бравий козак твій Павло, не Грицькові рівня.

Заходились ми бігати, купувати, заходились поратись, щоб старостів чесно приїняти. Осмерклось. Приїхали старости і молодий увійшов. Без сорома казка: не слзьми, квітками вітали мої очі, мої щоки. Вернулась до мене „молодощі - одрадощі“. Старости поважно законні речі до батька промовляють, а він прожогом кинувся до мене, я кинулась до його. Прилюдно й не годилось би так, да п'ять років не бачились.

Не чули ми обоє, що вони там казали, як законні речі промовляли, не бачили, як і хліб на хліб обмінили. Я зхаменулась тільки, як старости гукнули: „А подай нам, дівонько, води, побачимо твоєї ходи“, сміючись з тих, що на висадки мене батькові покидали.

— Може я й справді стара,—шепнула я Павлові,—може мене й не зхочеш?

А він мені шелче:—Коли б царь давав мені з під своєї поли князівну, або й королівну, то й вони не були б мені рівня з тобою.

Прочувши про наше весілле, селяне аж руками зплеснули: „Стара дівка, на двадцяти п'ятому пійшла заміж та за якого козарлюгу! що йому сам царь кавалерію почепив, одставку дав і грошима обмислив!

Інші ж кажуть: „то не диво, що він її тоді любив, як Грицько Шульга до неї лицявся, а диво, що не забув, не зрадив“.

Жінки ж додавали:—І вона ж йому ганьби не дала, додержала віри. Хиба мало, та й яких

женихів на неї квапилось? Ні, за любого, за коханого пішла. Оттак себе на висадки держи!

А я така щаслива, перещаслива була. І місяць мій, і зорі мої, все моє—мій Павлусь! Я все журилась та побивалась. Серце було в мене засмучене. Тепер тільки зрозуміла, мій Боже, що та любов зможе.

Павло батька мого шанував, наче свого рідного, дарма, що царя очима на вічі бачив, і що царь справді таки йому хрещика на грудях своєю рукою почепив і словом царським із ним перемсвився, розпитуючи про його достатки й про домівку, повелів видати йому з казни на нове хазийство аж п'ять естень карбованців. Без батькової ради не починав Павло нічого.

Зараз покупили ми собі дві пари биків третяків і первий рік тільки ними втішались, не орали. То ліщини привезуть, то глини, то до млина пойдуть. Другого ж року стали в людей з половини орати, а то й свого поля придбали. В нас і курочки й угята й поросята й корівка молошна, людям на вдивовижу.

Батько й унука маленького вже тішить, і до волчків носить, і гомонить із ним, мов із дорослим: „От як би баба твоя дожила до цього часу! От, як би побачила наших воликів та клуньку, повну збіжжя, та всього доброго в хаті і в коморі! От би хто був щасливий! От би хто нами всіма веселився!“

А люде на все завидували, навіть, що я собі

Стала огрядна за Павлусем. Було чуємо: „Год уже замужем, а здорова й не злузнеться!“

Інші ж кажуть:—От Ївзі, дак і нема талану-долі. В Ївги й телиця і свиней двоє, було ж і ще де-що, та й зрадив москалик. А ся, дарма що злидні, а гордувала нашим парубоцтвом. От же й діждалась, та й якого! Чи вже йому замож-ліщюї було не знайти? Де в нього очі були? Наче причарувала. А той невірник скоро з жін-кою сюди буде. Чи весело Ївзі? Усе зійшло за куди й що!

Павло з батьком і городи й поле повиорюють; я коло дітей. Корова, свині, кури—все клопо-чусь. За то сухий кусок горла не дере і дійлива доволі. Тільки діти часто докучають. Сама й не вправляюсь. З першого году так і почала сіме-нитись із году на год. Що вже люде завиду-вали! „Бач, яка господиня! Колись і сировотки своєї не було, а тепер і всього доброго в дворі і дітей повна хата“.

Наймичку собі приняла, та й добра дівчина придалась. Вона в мене—як рідна дитина. Ми з нею все то коло дітей, то коло хазяйства куб-лимось. Се, кажу, моя права рука.

Ну, та де щастє, там і доля. Де-яких людей така задрість брала, що горе та й годі! І чого б здається досадувати їм, що в нас усюди повно, усюди ладно? Краденого не було в нас із Пав-лом ні порошини, хоч він і вахмистром був у драгунах, і на його руках багацько було такого.

чого не хотіли доглядати старші. Аби схотів, то і в них, і в москалів-товаришів наципав би собі доволі. Ні, він тільки наградні гроші та подяку від старших приховував, то й назбирав, так як і я служачи, карбованців із сотню, а то вже царська милость його зразу на ноги поставила. Дає він же на турчина, мов на ведмедя, сам себе забувши, кинувся, руку йому відтяв, бунчука підхопив і поти одбивавсь, поки його вбитим конем навалено. Хиба ж се не сутяжна заслуга, як і моя? Нам обом хоч і перед Богом на суді стати—не страшно.

Досадно людям і те, що мій Павло не заспить, не спізниться з роботою, мов на царській службі, а в шинок і дороги не знає. Коли хто з родичів кликне: „Ходімо з нами, Павле, по вісьмушці в Іцька вип'ємо“, він: „Спасибі, брате. Лучче зайди до мене, дак я тебе пошаную тією звіробойкою, що в'ї неї й наш старий помолодшав, потрошку що-дня вживаючи“. Сими словами він їм ніби жар голову сипав: не люблять його й родичі, не то що. „Гордує, кажуть, наш багатирь. Бойться й шага пропити“.

Взяла злість і нашу шинкарку, товсту Хаїмову жінку, що тут ж близенько живе, а їй приходу мало. Чи христини, чи похристини, тільки людям почестку дасть,—або святки, чи пушчанне—смирно, без лишнього, одбуде, дарма що й було б з чого за боклаг оковитої запластити. Ну, се вже річ певна, що шинкарі з таких людей не товщали б, коли б не чарували.

Чарують усяким чортовиннем і наші кабашники, а жидам і сам нечистий помагає.

Спіткала раз товстуха нашу наймичку та й питає:

— Чи твій хазяїн одпочиває після обід?

А та каже: „не спить, а трохи з дітьми по-валяється, з жінкою побалакає“.

— Хто йому ськає?

— Як дитина спить, або в мене гуляє, дак сама присяде ськати, а як дитину годує, то мені звелить, дак я поськаю.

— Слухай же, моя люба. Костюченко заставив мені жінчиного хрещика срібного. Ти сама його знаєш: старосвіцький, великий. А він ще ні однієї заставщини не викупив. І се ти знаєш. Того хрещика я тобі подарую, що за нього мені наші жидки-срібники два кербилів давали. А ти мені ось що зроби. Цуєс? як будеш ськати, вирви мені одну волосину з голову в свого хазяїна.

Наймичка каже: „добре!“, а потім як стала ськати, дак „цур їй,—каже,—тій невірі!“ та й вирвала волосину з кожука, що підстиляла моему Павлові під голови, як ськався.— „Може ся товста ступа думає собі що наворожити; може чари які з тією волосиною зробить. На те воца шидкарка. Чимся ж то надить проклятуца людей до горілки, що п'ють, поки й з батьківщини поспиваються, от як і сей Костюченко, що взяв за себе попівну, та вже й її образи в срібних шатах попропивав“.

Так думаючи і мені не призналась. Опісля вже розказувала. — „Стривай же, гаспидська жидівко! я тебе на чисту воду виведу“. От і однесла їй баранячу волосину, а та — звісно, жидівка — волосину вхопила, а старосвіцького хрещика не дала. — „Прибігла, — каже, — Костюченкова жінка та й викупила. Та не зурись, моя хороша, я тобі п'ять жербилів заплачу, як роззівусь на греси“.

Що ж ви думаєте? Дивиться моя наймичка ввечері (сама вже нам розказувала), аж той кожух, що лежав у Павла під головами, лізе, лізе з лави, спускається, спускається, додолу, та через поріг, та через дорогу навпростець до шинку. Вона так і похолоділа. Далій зхаменулась, кинулась нагонця, давай його хрестити! Тоді він годі лізти, лежить собі серед шляху і вона його й забрала.

От що вони роблять, сі шинкарі, на свою користь! Оце б мій Павло так і кис у горільці, як той Костюченко, коли б у моєї наймички Пазьки була нехристиянська душа. Ото б нашим завидникам була втіха. Та Бог одвернув од нас халецу.

Дак і подякувала ж я Пазьці добре. Той сирота Хведір, що звав мене матір'ю, справдив своє слово. „Не хочу нігде служити, ні на готовому хлібі жити. Прийміте мене до себе без усього“. Ми прийняли. Пазька його вподобала, а він вподобав Пазьку. Справили їм весілля, та й живемо, хвалячи Бога, вкупі.

П'яниця.

Ой, заувіла червона калина
над криницю;
худо жити, моя матусенько,
за п'яницею.
Що п'яниця-ледащиця що-дня п'є,
а як прийде та до домоньку,
мою головоньку б'є.

Жіноцька пісня.

I.

Батько було каже: „Слухайте, дітки, старого чоловіка. Я на світі доволі прожив і всього дознав“.

Була я собі одна в батька. Він на мене дививсь, як місяць на зорі: дуже мене кохав.

Багато мене сватало, та ніхто мені не був у такій уподобі, як один парубок. Що як уже я його запобігала, як уже я за все бралась, щоб люде про мене добре слово сказали! Спершу я, було, й боюся помислити про любощи, ні з ким, було, й на улиці не постою, а то вже й на досвітки і так поденно до людей ходжу, і в батька робила як могла, щоб таки добра луна дійшла до того, кого мені треба.

Таки так воно й сталось. Покохались ми. Засилає він старостів. Батько каже: „Не йди, дочко, за хвастика: умиєшся сльозою; а не по-

слухаєш, то вже до мене й не пригортайся. Запобіжиш його як золота, а не збудеш, як ворога. Хто держить голову на бік та одягне синій жупан,—у вас і дух займеться. Не йди, доню! пророкую тобі лихо. Ти на його вроду завидуєш, а що він на своєму господарстві важить? що він за чоловік?”

А я кажу: „Нехай же хоть знатиму, за що терпітиму“.

— Дитино моя! ти мов із огнем жартуєш, а моє серце в'яне. Не заглядайся на його чорні брови, щоб вони тобі не сталися налігачем. Гляди ж, не жалійся послі; не шукай у мене поради; не кволись, як воно вийде не так. Я ж його й малим хлопцем знав.

Вразило мене батькове слово в серце. Як таки можна таке говорити?! Та подивитись тільки на мого Гриця, то мов серцем до серця притулитись. Хороший же бо такий, як намальований!

Перед новим годом я ворожила: вклала солом'яний місток через воду в мисочці і що ж побачила я ввісні? По сей бік річки сади цвітуть, соловейки співають, а по той бік метелиця мете; а під снігом, під метелицею, старець до річки бреде: скорчився, згорбився, труситься, в дірявому риззі; простягає до мене руку, просить, щоб його через хибкий місток у свій ро-скішний сад-виноград перевела. Жаль мені стало старця, ступила на місток, місток як захитається! я в воду... ух! та й прокинулась.

Що се за сон? проти чого? — думаю собі. Чи мені батька слухати, чи свого серця? Послухаю серця!... Та й пійшла за Грицька.

II.

Одно тільки батько сказав, проважаючи мене та плачучи такими, як біб: „Гляди ж, Стехо, не йди за порадою до мене. Коли що... візьми води в рот та й держи. Нагріється вода, знов набери. Так роби, щоб ступити й не переступити.

Хатина в його на курячій ніжці і тільки що держиться. В хаті голо. А на йому так було.

Мати його, звісно, удова: як він розводиться, зараз на піч залізе та й мовчить. Спочатку, як було сперечається з ним, то він їй каже: „То ви мене, мамо, вчили, тепер я вас учитиму.“ Як іде відкіля, то хоч онівночи, а я вже щоб і стерегла двері відчиняти йому: а то торох, торох у вікно, аж скло дзеленчить. А обідать як сяде, то й гляди, що миска й ложка полетить, як що небудь перепустиш, або не додаси.

Мати вже мовчить і не мішається ні в віщо. А я пильную порога, щоб утекти.

Горілку добре вживав. Чи то того, що стала підмога, так він загуляв, чи Бог знає. Чи то як оженився, так і замурився; чи то йому зроблено? Правда, що я у подушці в себе після весілля знайшла де-що... може то про його, а може й про дітей.

Він і швець добрий, тільки, що заталанить, то все й прогайнує в одну ніч; а ми без шматка хліба сидимо. Було мене б'є, б'є, та й засуне під піч і я зовсім нежива. Послі одійду, погляну на його брови, як шнурочком зняті, та й думаю: на вас уповала! Сам як картина, зуби перла-стенські. Радосте моя! отрадо моя! Серце в мене було одхідливе: я про все й забуду.

Свекруха було мене навчає: „Не все чоловікові одкривай, не всю правду“. Вона, було, мене жалує! Може того, що сама була безщасна. Ми його вдвох жалували через край: місечко йому промітали, а нам промитої води не було і він нас ніколи не жалував. Сам п'є, гуляє, а нас і словом не приголубить.

III.

Свекруха вмерла скоро, — чи в великої туги, чи од великої праці, бо він їй нічим у господарстві не запомагав. Мені ще погіршало. Зосталась я сама, ні з ким слова промовити. Тільки на його втішаюся мовчки, хоч знаю, за що й од кого терплю. Б'є він мене, аби я озвалась, що люде роботи нанесли, може б він що вробив. Коли не кулаком, то словом приснопить. Нікого й соромитись: нас двоє; щодня вже за мене береться. А я байдужечки, співаю, було, сама собі:

Любив мене, мати, запорожець,
водив мене босу на морозець;
а я ж того, мати, та й байдуже:
люблю запорожця вельми дуже.

До батька не йду жалітись. Батько не мати, — відсахнувся. Не вволила його волі, так і не треба мені ні поради, ні одради... А може мій коханий Гриць і получчає? Може в його є яка болячка на серці. Я ж його люблю; згляну на його, — орел, та й тільки. На селі такого моторного парубка й не було. Хвастик, кажуть, цвяшок великий! Те мені нічого, що про його кажуть. І в світі нема над його вроду, і королівни йому мало: у хату ввійде, то як зоря зійде.

А послі вже що далі, як став мені дошкулювати, усе те з його зслизло. Не шанував себе. Ту красу мов вітер обвіяв!

От як став уже мені дошкулювати, тоді я: батечку мій, голубчику! Мій оборонничку, моя затулочко, оборони мене від лихої години, від невірної дружини!

Далеко батько, не чує. Потужу сама собі в хаті та й не йду хвалитись батькові: так він мене пригрустив своїм останнім словом, щоб не ходила хоч яке життє. Б'є і п'є до загибу. Умиваюсь я рясними сльозами.

Годі вже й співати:

А я того мати, та й байдуже,
люблю запорожця вельми дуже.

Другої вже теперечки завожу:

Коли б же я та все знала,
із тобою б не стояла;
гуляла б у батька,
гуляла б довіку
дівчинок молодю.
Ходила б я по дворечку,

як блжілочка по медочку;
роспустила б русу косу
по червчатому поясочку.

IV.

Сиджу, було, сиджу та й побіжу в шинок
про його роспитатись; а коли й до сусіди пере-
ховатись, а пісні сами бредуть на думку, тіль-
ко вже не дівоцькі, а ті, що я зроду й не
співала:

Довелося хазяїну
мною руки та потирати.
Ой, потирай та, потирачу,
колі тобі та довелось;
а я буду коритися,
коли мені горе нялося.

Та й знов себе розважу, між люде йду, тро-
хи розіб'ю своє горе. Він того не любив, щоб
гарненько йти до людей, а по шинках бєседу
мав. Приятелів собі назбірає, зрадників, і як
уп'ється, — такий добрий: всіх ушанує, всім до-
годить, гроші в його крізь пучки сипляться;
усі його тоді так люблять, сього потирача, не-
роба. А в сем'ї шматка хліба немає і тіла нічим
би прикрити, як би не віно. Сватали краці, не
пійшла:

Сама собі не вгодила,
що п'яницю полюбила.
Така доля моя нещасливая!

Але не все ж такий гармидер буде: може,
воно якось перейде. Півтора року я мучилась;
дітей не було. Чим я винна? А він і за се сер-

дився і казав, що як не буде, то він мене вб'є. І часто, чи треба, чи не треба, по потилиці й заціде. „Ти, каже, бездітуха“...

Я до ворожки—так, щоб і він не знав. Люде клятї так наробили. Як я йшла заміж, так у мене в подушці було, як я вже казала, станочок плахти, калинові ягоди, свічечка, сіль і цеглина, це все в подушці знайшли: хтось наворожив.

А як у кого хліба нема, а дітей як сарани, — знов дорікають, що багато. Оце ж то і в мене було в подушці про дітей... Усе бігаю до ворожки. Люде мене радять. А до батька боюсь і потикаться і ворожбитів боюсь, бо моїй же таки сестрі, що в-других, як дав у пляшечці чогось, так у неї як пішли діти, так істино як сарани на плодилось. Так все що понесе до хреста так воно і вмере і вмере: бо то були чортенята.

Так я не хочу до ворожбита, а пішла до ворожки, так вона мені дала тільки сім'я конопляного, звісно, примовивши: „На,—каже,—піді до схід сонця по воду, намочи не надовго, а послі і ув'яжи в кінець запаски: чи проросте? А ту воду зховай і три дні її потроху пий“.

Я так і зробила. Ні жива, ні мертва ходжу. Як не проросте, то, думаю, піду втоплюсь, щоб не горювати. Як свекруха ще жила, то, було, як небудь душу одведу; а тепер уже як сама стала, стіни німі та й тільки.

Йому може й добре. У його гроші, в його праця,—його люде знають, він у бєседі. Мені ж і хати покинути не можна. Коли яка колійка

трапиться, він у тій беседі її й посадить. Усе мов запобігає людської ласки, щоб господарство, бачте, поправити, та ніхто її копійки й не побачить. Як би я дівка була, то хоч би вільна була до людей на роботу піти; а тепер я одрізана скиба від хліба. Він закрийється очима й плечима, йому ніщо не рупить. Я зганена, знижена тим, що для його все забула, все занехаяла. Він собі до вподоби нац'ється, нащечечеться і прийде їсти, спати; часом трохи й попоробить, щоб знову пити, веселитись. Я ж слізьми й пороги пообмивала. І батька й роду свого через його відцуралась і молодощів своїх, краси своєї, всього позбулася за-для його, а він мені що за се поступив? Йому байдуже, що я сама день-денички як голубка гуду, як зозуля вікую, виплачу. А піду куди, зараз: „Де ти була? хату кидаєш, не доглядаєш нічого; а я роблю, каже, побиваюся“. Тоді йому й хати стане жаль, як я куди на часину піду. І на що мені ту хату доглядати і для кого?

— Я, каже, труджусь, працюю; із людьми вожусь, ласки їх запобігаю, щоб мене люде знали, щоб роботу давали.—Такий старий, як розгомониться. А де ж той прибуток? Ні корівного, ні одіжного прибутку. Тільки сухий хліб.

Усе думала, що він своїм коханням мені на життє підможку дасть. Пусто в хаті, сухо в горлі. Нічого сказати, поживилась любощами, як собака мухою. Щоб дати яку присмажку на обід,

так і то свою копійчину потрачу; од його не питаю, аби вже не сперечався; запаску свою до жидівки однесла, застановила.

V.

Як батько казав: не важея за його йти, то я слухала його через верх. Тепер думаю: може Господь утішить нас дитиною,—то чи не одійде трохи. А то, як сім'я не проросте, то не довго думавши, шубовствьну в кошанку! Тільки бульбашки побачуть. Короткі муки. Сказано, до такої роспуски дійшла, що тільки втопитись. Аж чую, наче що під серцем поворухнулось. Боже! щасте мое! Одрадо моя! Жду його—не діждусь, як із беседи пійде, щоб похвалитись. Швидче в запасці узлик розрізала і запаску порізала, щоб подивитись. Аж сім'я паросточки пускає. Я плачу, скачу сама собі, руки до Бога простягаю. Стала на лавці, обняла, поцілувала образ, обтерла мокрим віхтиком його, обмила своїми слізьми. А то серце було так затужавіло, так захололо, що й сліз уже не було і Бога було забула, так духом з'убожіла так зачучверіла.

Перш, то було затичу і біжник запащним зілдем, рушник із орлами повішу, що-неділі павутину пообмітаю. А то стало так, як у хліві. Серце трухне і не знаю, для кого і для чого я живу. Було б батька слухатись, було б, було б.. та ба!..

От же таки Господь змилосердивсь надо мною: проросло сім'ячко! Поки він прийде, побіжу,

думаю, хоч батька звеселю. Побіжу, досаду розвірву! Більше року не була. Як там співають:

Ой давно, давно в батенька була;
а вже ж тая доріженька терном заросла,
терном заросла, пилом припала,
червоною калиною позависала.
А я той тернок ножем виріжу,
червону калиноньку в припіл виломлю,
до батенька до рідного в гості поїну.

Надумалась і прибігла до батька, він у свою хату сем'ю впустив до себе, бо яке йому старому самотньому було жити? І хата рачки стояла б.

Убігла.— Де батько? Його нема: у клуні сам молотить. Мені його треба. Добижаюся до клуні— одляски йдуть, да не так уже гучно, як колись. Серце трохи замерло, а я аж горю... Прибігла на тік. Він так зрадив і ціп покинув! До мене наблизивсь. Я його в руку поцілувала.

— Що моя голубко? Ще тебе ноги носять? Ще ти кріпка? А що хвастає та цвяшки ще тобі не вчепились?

— Ні!—кажу сміючись.

— Кажі вже!

А сам так подавсь. Стільки зморщин по виду попролягало за сі часи. Хоч я його інколи і вбачала, та не часто.

— Ні, каже, моя дочко, було б краще мене слухати. Краса злиняє, сині жупани зносяться, цвяшки постопає, а господарства він із роду не провадив і серце в його жорстоке. Як мати його було ще малим до шевця віддавала, то я

тоді ще бачив, які з його люде будуть. Він тільки те й робив, що від шевця тікав. Змію із паперу зробить та по селу й гасає. То сільце поставить та пташок ловить, а послі їх душить. То щеня врипне на мотузочці та й держить його голодне. Воно вищить, задравши голову, визволу просить. А й скотину дуже гріх обіждати. Мати його не йому рівня. Побожна і правдива була людина, легко їй лежати! Він її тільки зневажав.

— То ж він був маленький,—кажу.—Годі вже тату. Я вам щось хочу сказати.

— Хвались, дочко, хвались.

А голос у його так дзвенить, мов розбитий казанок.

— Я радість вам, тату, скажу (сама аж не встою). Ви одсердитесь на його.

— Нічим тобі хвалитись, дочко.

— Слухайте, тату: у вас, чи пак у мене буде синок,—сказала я, обмилівшись з радощів.

Мені якось і не тее було батькові сим хвалитись і трудно було мені сі речі вимовити, але як знала, що се його дуже потішить, похвалилась.

— Коли б дав Господь! коли б дав Господь, щоб у мене був онук! Господи, Ти бачиш мої гіркі сльози, Ти почув їх, сподоб же на руки прийняти дитину нашу; удостой, Господи, а то у нашого роду обрости мало, рід щось не плодovitий.—А втерши сльозину, каже: „Моя ти безталанна! Не хотіла слухати старого батька... Хороший, хороший... тай й лихо ж хороше! А двох весен не буває. Я з твоєю матусею двад-

цять два роки прожив, як один день мені зда-лося. Не нарікала на мене.

— Годі вже, татку, журитись. Чи я вам жа-лілась, або людям?...

— Тоді б ще легше було. Тільки зглянути на твої очі, то й знать, скільки вони сліз вилили. Може од кого й сховаєшся, а од батька ні. Коли б тебе Господь підкріпив діждатись утіхи, то ти б і додержалась на сім світі. Він то кри-питься, враг його не взяв. Я все знаю і бачу. Хоч він округи і ходить городами до жидівки, а мені видно, як у шинок уходить. Не дури мене.

— Ні, татусю, не обіждайте його. Він ніколи лихим до мене не був.

— Як ти ввійшла до мене в клуню, я на-силу тебе пізнав. От що! Бачу я сонце, та крізь хмару: так і твій сміх, веселий погляд, як крізь тучу. Скільки раз я поривався до вас, та що разу суп'ячався. Бо як би наскочив на хатне лихо, то не стерпів би і розірвав його, твого ми-ловида.

— Ні, таточку голубчику, мені добре, я все співаю.

— Ти думаєш, що мені люде наторочили? Я тільки на тебе зглянув, та на ті двері, так і прочитав. Я від людей тікаю, мені й так тяжко. Добре, що й не ходить поуз мій двір.

— Мені, тату, така радість. Піду ще йому похвалюсь.

— Пострічай тебе, Господи, моя крихотко!
Самохить себе занастила.

— Не журіться,—кажу,—не слухайте, що на
його брешуть. Хай воно за вітром іде.

Та й побігла.

VI.

Приходжу додому, а він саме в хаті, черво-
ний, пречервоний, аж вилискується. І копил у
руках держить, і де-що так по лаві пороскидано:
люде понаносили доволі. Як я ступила на по-
ріг, зараз питає:

— Де валасалася?

— Там, де й ти. Повтора року висиділа в
домівці, ще нікуди й не піди!

Так сміливо йому відказала, бо мала радість
йому сказати.

Копил так і засвистів, над головою. Не влу-
чив у мене, бо в п'яного двіється.

— Ну, ну,—кажу, сміючись,—сідай та чо-
бітки ший. Дасть тобі Господь поміч, хлопчика.

Він змінився із лиця. Усміхнувся, наче пода-
рував. У мене аж ушки засм'ялись. Я набли-
жилась до його, кажу веселенько: „Будемо ро-
бити, хазайство гарно провадити, щоб діткам
було що“...

— Добре, добре!

— Бач, як тебе,—кажу,—Бог жаліє. Ти хо-
тів діток, от і будуть! Я буду сорочечки шити,
а ти оцей ремінь на людей перешнеш, так од-
будемо й хрестини й похрестини.

— Добре. Се тобі ворожка сказала?

— Ні, я сама почулася.

— Ну, дай Боже! будемо працювати, — каже.
Тепер я ляжу трохи відпочину.

— Не лягай кажу: зараз даватиму обідати.

— Ну, добре.

Пообідав і ліг спати. Тихо в нас. І мені якось веселіш; і за обідом ми таки трохи погомоніли, як люде. Так у нас наклонулось, наче на хороше життя. От же, думаю, може з посміху та й люде будуть.

Ото вставши, взявся за роботу; попошив трохи і так нічого. Я по хаті рештаюсь і світ мені поширшав і все мені округи всміхається. Гляну, копил лежить. Хай же лежить, нічого й не казати му навмисне, бо він тоді був не при своєму розумі. Нехай сам побачить свої вчинки; його торкне совість.

Та ще йду, та мов нехотя й покочу ногою, або спіткнуся, та й не підйму, щоб він сам на те увагу зробив. Він таки й постеріг; устав, підіймає однією рукою, а другою мене піймав за чохла і так гарно тихим голосом до мене промовив: „обідив я тебе бідненьку вчора“, і так зчервонів, як мій очінок.

Ми всміхнулись... Я таки й кажу: „Не роби сього ніколи, Грицю. Бо хто ж твоїх діток буде деглядати, як я все буду тужити?“ Він таки тихою ходою відійшов і до самого смерку шив. Робота аж горить у його в руках. Як би не

п'янство! У вечері тільки сказав: „Піду похмелюсь, а то голова болить“.

Я кажу: „У мене є десять шагів, я піду і принесу тобі“. Аби його задержати, аби він трохи одвик од шинку, од своїх порадників та розрадників. Лучче сам собі нехай дома вип'є.

Не пустила його раз і вдруге: нічого. Посумував трохи і став шити. Трохи й грошей заробив. Люде ще роботи підносять, а він робить та й робить.

VII.

Уже Бог нам дав і сина. Я вгадала. Він так радіє. Удився так на хрестинах, що й на ногах не встояв. Ну, я байдуже, що на radoшах. Так уже Степанко нас підвеселив. А я його все здержую, як стане зриватись до жидівки.

А то ще й жидівка була побожна, не дуже дурила, бо мене любила. Я, було, в суботу, то піду, так і корову їй видною, і так чим поможу. Уже й чималий наш Степанко, уже й на друге надумали. Хоч і п'є і б'є, та менше. Я візьму, та дитиною й затулюся. Діждали ми й дочки. Він не кається: попиває.

Чого таки тобі, — кажу, — в ту бєседу ходити? Як підеш, то там і гроші посадиш, а тут на все треба!

— Так і мене ж поштують.

— Яка ж із того користь, що й тебе поштують? У нас при душі конійки нема. Ти б гуляв дома. Діти скучають цо тобі.

І так як коли, то і вгамую, зупиню. Та трудно і рідко се буває. А то кулаком на мене наміряться, так діти в крик, у лемент, та трохи його й осадять.

Але то все тільки боротьба була одна. Щоб навести на просту дорогу,—ніяк не зорудувала. Вибилась із сил і нічого не зробила. А люде стали вже дуже на його ремствувати, що довго роботу держить у себе; або позаставля чужий ремінь у жидівки.

Діти вже й чимали, уже б треба що й посправляти, або до школи пооддавати. Чужі дітки як бджоли гудуть, біжать із книжечками, а наші чучверіють.

Я велику надію поклала на свого Степанка. Як появилася його на світ, то баба й звеліла сховати пуповину і як уже буде воно таке, що трохи стане розуміти, то дати йому ту пуповину розв'язати. Як розв'яже то буде до всього здатне. Що ж би ви думали? Дала, так здивувались люде, як воно тими пучечками і розв'язало!

Оце б уже воно й грамоти бралось, і як би батько учив шевства, то й чоботарь з його був би. Само собі ножем струже то санчата, то возики, було. Та не нашому теляті та вовка піймати. Бігають у нас діти голі, як циганчата.

Батько, дїждавши свого онучка, не надивився, не навтішався і скоро і вмер. Усе його здоров'є на журбу поїшло. Було, і в хату до мене не ввійде. І ніяк було, сусідку, щоб я несла онучку. Так було втішається! Було

хитаючи аж засапається. Не хотів і бачити мого чоловіка.

А я було кажу: „Слухай, Грицію: як ти пусто йдеш, то й я пусто піду“. Він мене коромислом як опереже... А я другою дівчиною ходила, третього дня й знайшла. Ну, чи можна ж із таким чоловіком зорудувати? Пустився берега зовсім.

Не настануть мої руки на трьох дітей і на його. Я вже багато хлівів оббігала, нехай як хоче, так і живе собі, думаю. Було і жидівці заказую, щоб не давала ні па віру, ні в заставу, щоб нічого не брала. Мало вже заробітків було. Бо за ремінь та й у шинок.

Раз панночка занесла свої черевики полагодити, так він у шинок та й zostавив. Вона дозналась, насилу в жидівки визволила.

VIII.

Діти стали підростати. Бачу лиху годину, треба дітей пускати по людях. Бо що за день батько загорює, то за ніч і прогайнує. Ніяка сила, ніякі сльози, ніяке нарікання, ніщо його не торкає! На дітей дивиться і не бачить, що вони голодні й холодні.

Як же то мені самій тяжко на його дивитись, що він себе так попустив! Гірш од усього і важче від усього те, що перед чим молилась, у чім кохалась, тепер дивлюся як на свою отруту, на свою і дитську погибель! Бідна моя головонько!

Тепер мене й діти не тішать. І квітки на богах посохли, поопадали і павутиною павуки позасновували. А діти, як опудала, позамурзвані ходять, сорочки до п'ят, пороздирані. Боже! чи се ж мої діти, мої найдорогші квіти? А я ж то думала панувати! Замазури мої, ще мені й усміхаються, і не мислять про те, що мати журиться, усе, що мала, позаставляла, то попродала, то пупорізній бабі поплатила та попові, то хустками, то плахтами. То б дав полтиника, або восьмігривенника, як би було, а то до жидівки плахту цупиш із скрині, або памітку, що коштує карбованець і два, та оддаси й за два злотих, як ні за що викупити, та й за те ще уклонишся!

Все така думка, що він оханеться. То все нажитне, ізнов розживемося. Як піjde на добро, то й купимо, аби дав Бог здоров'я. Тепер душа так захрила, що нікого не здумає кохати, і діти не милі, тільки жаль їх. Бідні діти! Нема в вас ні батька, ні матері!

Іноді каже мені: „Ти дітей учиш, щоб вони мене ненавиділи!“ Бо як він мене б'є, то вони пробі кричать і його бояться, на піч коваються. Чи я ж їх учу? Позирну в вікно, як вертається шинку: Боже!, оце мої роскоші йдуть. Оце моя затула й потуга!

Чоловіче мій, роскоші мої
роскоші превеликіі!
Роскошилася я за тобою,
як верба над водою.

Псздоров, Боже, мого милого
да й мене коло його;
він мене любив, рано не будив
до кужіля лянного;
сам рано встає, мене прикриває,
щоб була я молоденька:
ой засни, засни, моя миленька,
голубонька сивенька!

Оце ж то роскоші мої від жидівки лізуть,
помацьки вдень дверей шукають... Убоге, обідра-
не, задріпане, огиджене, осміяне, зглузоване
йде...

Хто тільки не зхоче, той тільки його й не
б'є, як п'яний. Уже й здоров'є його подалось.
Нічим уже його й прикрити і в мене пусто.
Уже свій став струмент тягати до шинкарки,
жито носить і все, що попаде! А то було й на
талан наклонулось, так і теличку купили. Що
ж? Купили, та через пів-року і продали: нічим
було годувати. Коли люде косять, заробляють,
йому притьмом у шинок треба йти.

— Е, мені треба,—каже,—йти: там такий
чолсвік буде, що казав—роботу дасть.

І роботи не здобуде, і послідне своє поса-
дить, і косовицю впусить, і так усе літечко
збіжить.

Я й на прощу його посилала. „Що ти ду-
маєш? що я дурний? усюди Бог!“

— Усюди,—кажу,—аби ми Божі були...

— Ти все на мене нападаєшся, а я про ді-
тей,—каже,—дбаю.

Знов: „Чоловічок якийсь обіщав роботу“. Та й гайда до шинку.

Чи то до Бога, чи до людей?! Трухне мое серце!

ІХ.

Піднялись діти. Є їх і по горах і по долинах, і по всіх країнах. Наняла я свого Степанка і стала пронитувати, щоб і дівчат понаймати. Хай хоч людям на користь буде. Потерав він об мене свої руки і до дітей сікається. Хай хоч діти не бачуть лиха. Поблагословила і одвела їх до людей. Одно другого здоганяє.

На що Бог дав такий закон кріпкий? І роду й прароду закажу, щоб не ходили заміж.

„Не показуй, було каже свекруха, усього стегна чоловікові, а тільки половину; не кажи усії правди і не показуй грошей“.

Я тільки тепер пригадую усяке її слово, легко їй лежати! Вона мене кріпила своєю радою; а чоловік так і прив'ялить словом. Уже до краю дійшов. Та де я тіх грошей наберу?

— Ти ж,—кажу,—бачиш, що на мені не чоботи, а старі шкарбуни, ні спідниці нема. Подивись, кажу, яке на мені риззя!—А на мені як на те ж мов чортяки одежу деруть, так у зв'язаній спідниці й хожу.

Він мені ніколи нічого ще не справив. Я йому казала:—„Буду я розумна, не буду я тобі давати грошей“. Та як скажу, що се мое, так він мені каже:—„Так шкура на тобі й закипить!“

Ти моя: я тебе закупив за три копійки, ще у твоєї матері!*
не — Хто тебе знає! може й закупив, як я в дузі лежала.

Та так на мене чмарою й лізе.

-- Не лізь,—кажу,—і не бийсь, а то зовсім уб'єш!

- Так було одволожить!.. Ох, Боже! У мене раз по раз у серці як цуркою крутить.

Ой не бий мене, моя родино,
сирою дубиною;
побила мене лиха година
невірною дружиною.

Що далі, то гірший стає. Сидить у шинку, не йде до мене. Як ножем одрізано! В явки горілки не дають; а чогось же він там та стремить. Так мене вколе в серце ся думка! Обую шкарбуни та й біжу його з шинку тартити. Нічого мені не каже, тільки чмише.

Позичу було де грошей, та й оддам своїми, аби більше не напивавсь:

Дались мені у знаки
чоловічі кулаки
кулаками по боках,
долонями по щоках.

Прийшли жиди грабувать—
нічого у мене брать.
Була ложка, помело,
та й те з дому загуло.

Як би дома я була,
то б я того не дала.
А я сінечки мела
та шукала помела;

Нахилилася під стіл:
лежить чобіт і постіл.
Слава Богу, що знайшла!
Обулася та й пішла.

Через гребельку іду,
як голубонька гуду.
Ой щоб знали по селу,
що я в чоботях іду.

Чого мила надулась?
Чому в кожух не вдяглась?
Щоб у тебе такий дух,
як у мене є кожух!

X.

То у нас була жидівка милосердна. Оце було прийде до неї задники заставляти. Дай, каже, мені вісьмушку. А вона: „Давай же в руки задники, а то я тобі не вірю“.

А я вже за сииною свого п'яниці їй стережу. От він і дасть жидівці. А вона:— „Візьми, Стехо“,— та й оддасть мені. Звісно, він уже на мене і на неї так і скипить.

А друга, було, як ні прошу: „не беріть застави, як що заставляє“— так ні, і потаїться. А він і чоботи мої і черивики пропив і свитку хлопцеву. Розоряє нас. То жидівка прихильна була до мене, я їй і порадиця як коли була. І вона безщасна була, хоч і не п'яниця її чоловік.. Слід жидівський одна наша жінка брала, щоб жид її любив, а своєї жінки щоб не любив. Брала і замазувала у комін, щоб сох, як її не буде любити.

Жидові можна з нашою жити, а жидівці не можна з нашим; бо кров християнська у їх віру перейде. І баба наша як бабує в жидів, то три роки й не говіє. Як же бо коло жидівської крові ходити.

П'є мій чоловік, мені і на горщик не дає грошей.

— Чорт тебе бери! Хоч і в очіпку,—каже,—вари.

Хлопець підріс; охота погуляти, одежі немає ніякої.

— Хоч би ти одешинку купив.

— Аби було купило,—от що відказав.

— Вівса, чи жита продати можна б,—кажу.

—Ще не все поїли,—умолоти.

Як дав же він мені молотьби, так і зуби розчиплювали.

Ой, не бий мене, мій миленький, удень,
да не сміши челядоньки і людей;
побий мене, миленький, уночі,
то я переплачу, білу постіль стелючи.

Горе нам, жінкам, із сіми п'яницями! Що їм? Празникують! П'ють п'яниці цілий день, потім борються; потім ну биться, потім позиватись, потім миритись. І за всяким разом чаркуються, та все й попропивають. Тільки нема найдурнішого, як мій: п'яний усіх частує. Сидить у шинку раз у раз, оббирьканий, і співає:

Та ще ж бо я не вмірав,
обпершись на пляшки;
да ще ж бо я не втеряв
жидівської ласки.,,

Боже! увійду, подивлюсь на його: сидить в п'яницями, патякає; регочуться. Їм смішки, а кому й горе! Боже мій! світе мій! аж сироти повиступають, дивлячись на його! Уже мое золото гряззю взялось, і не маячить. І на що сі шинки видумано? Раз я трохи не посердилась із жидівкою, докоряючи їй шинкарством, а вона до мене дуже добра була. Не зазнала й вона добра в своїм чоловіком. Прочула якось, що її чоловік та кохається з молодницею. Гірке їй стало житте через сю чутку. А та молодиця брала с під її жида слід і замазувала в комін, щоб до неї жид кохався. „Не журись,—кажу,—без примовки нічого не буде“. Вона трохи зрадіє.

Я було п'якам кажу: „Пийте, та його не заволікайте!“ А то ще придуть під вікно. До хати вже і не вступають, бо я кропив'яним сім'ям так і засиплю. То вони під вікном: „Грицьку, Грицьку! вийди щось треба сказати!“

Так і вилине! і потягли до шинку. А як я що скажу: „ти б пішов та ліщинки де заробив гривджола, огород би обгородили, а то пусти-ня, чужі свині усе повідали!“

— Ніколи! мене люде лають, що довго роботу держу.

Бідолашні вони люде, сі п'яниці! Вони б і не пили, та шинкарі їм так роблять. Оце як п'ють у шинку люди та позоставляють недопитки, то вони позливають у чарку, та й підсунуть чоловікові. Дивись, і став чоловік гірким п'яницею. От яке лихо сі шинкарі кують,

Сиджу, сиджу, бувало дома; думаю про се, думаю, захоплюсь та й побіжу його ратувати. І гоню, і прошу, було; нічого не вдію; а часто і з синяками вернуся з шинку. Жидівка мене раз у раз обороняла.

Мені її жаль! Вона так любить свого пейса, свого жида, а він угодобав собі нашу.

Хвалилась:—ледве,—каже,—очінка з голови в неї не зірвала. Вийшла,—каже,—смерком на двір, аж щось під повіткою треться, вовтузиться щось... Я туди, а вона шасть: трохи, трохи очіпок у руці не zostався.. Уже б я їй славу зробила.

Бідна! побивається, так як і я. Мій гидкий, так з ним ніхто і кохатися не хоче. А той жидюга блищить, як золото. У його і пейси золоті, борода у кучері повилась; яломочое оксамитний...

Хоч і не мое діло, а чому б отому жидюзі не любити своєї жидівки? Там така пристойна, чесна і гарненька, і багатого роду, та вже мабуть і чахотку достала. „Жалую,—каже,—його гак! і матері і батькові своєму не хвалюсь, а сама журюсь до загину“. Так і її пожитки дарма йдуть.

— Я оце, Стехо, з тобою тільки і поговорю, і поплачу. А своїм боюсь і казати, щоб не дійшло до батька та до матері: тільки їх вік засмучу.

Я було і знаю про ту жінку, бо що вечора шасть поуз мое вікно; а я за луткою коло вікна сиджу, проти місяця мички мичу, або пряду;

світла нема, то щоб люде не вказували, я собі захилюсь та й кручу веретенем. Та я все мовчу хоч і жидівка, а так її жаль.. Так вона його любить, мов і не жидівка.

XI.

Держали мене на світі діти. Мені вже й веселіше, як його нема на очах. По три тиждні було, тягається, хто його зна й де.. Сама б'юсь із дітьми. Хлопець трохи заслужить, Ганнуся й Катруся.

Він ніколи й не питав мене, відкіль яка шустелина взялась. Ще і йому сорочку наряди. пошій, а прийде, то я йому і води зогрію, та вимию голову і сам щоб обмився. Раз те, щоб не наносив усяких болястей: у мене ж діти; а друге: се ж таки їх батько та щоб і йому було легше на тілі. Прийде та ще й бурує; а що знайде в коморі, у шинок і забере. Піде до дітей і поодурює: у котрого карбованця візьме, у кого коповика. Звісно, я йому виговорю, що вони голі, на відання, а ти їм нічого не придбав.

Ну, та слава Богу! в Ганнусі де-що вже і в скрині є. Що наряду, до ткалі однесу, а грошей у неї ж візьму та й заплачу. То свитинку куплю, за її гроші, то запаску, то те то се, та все в скриню і бгаю, та дома і не держу скрині, а в чужих людях.. Горе тільки, що не перед моїми очима будуть дочки. Якій небудь зрадник знайдеться, насміється. Одправляючи своїх дочок до людей, наказувала: „Глядіть,

діти, служіть добрим людям, слави своєї не каляйте, щоб вас люде хвалили і любили“.

Прийдуть до дому на святки, як ясочки, щечечуть як соловейки. Коси у їх роскошіють. Самі повніють. На чужому хлібі мої дочки в силку вбиваються і на другий рік їх зоставляють хазяїни. Росту я вгору, а все таки боюсь за них і часто одвідую. А вони мов із всди йдуть, мої лебідки. Прийшли знов на святки. Позаробляли вже собі трохи і одежини, повбірались: так, їй Богу, і в мене очі горять, і плакати хочеться. Бо я зовсім була колись така, як Катруся; а Ганнуся на мої очі ще й краща здавалась. Боже, Боже! скільки то ви виплачете сліз! Ганнуся трошки ще якось не сміливо дивилась з-під лба, і чи засміється, чи застидиться, так іскри і сипле з очей. Не то що як чужий хто заговорить, а хоч і зо мною. У Катрусі вдача друга. Голову вгору несе. Дивиться сміливо, очі блакитні, як небо, великі; то ж рум'янець; а коси як золото, аж до п'ят, у тієї чорні. Як повбіраю їх до церкви, позаквітчую, то і ушки в мене сміються; так ними втішаюся; та їм сього не виказую. А йдіть, кажу, до церкви. Вони вийдуть. А я з-за коморі забіжу і все дивлюсь на них, поки не стане їх видно. Вітер має стьожками, вони як струночки. Тільки меньша іде, так все охорошується, усе на собі облажує, то личман, то намисто, то назад оглядається, чи доладу в юпці уси лежать, так як голуб оскубується; а та і не хитнеться, як стрілка.

— Ну, в тебе й дочки!— кажуть сусідки, та й сплюнуть.

— Та хвалити Бога! не каліки,— кажу,— усіх у церкві заломили! Нехай і хазяйські дочки поховуються. Я не хожу, сами мене ноги носять. Весело мені на них дивитись. Не напасу своїх счей, на них глядячи. І оце від таких дітей батькові одвернутись? Се ж Божа роса та й годі!

ХІІ.

Було, куди ні підуть мої дочки і поденно робити, або що, ніколи ганиби не чути. Було, як ідуть з дому, то я їх навчаю: „Бережіться лихих людей! не всюди такі гарні хлопці, як наші; другий підлеститься, та і зведе тебе з ума і на віки тобі світ зав'яже“. Особливо боялась за Ганнусю. У попа їй добре було, уже третій рік кінчається, як вона в них служить: та там наймити позаводились. А там, де Катруся, там я була спокійна, там хоч і були хлоп'ята, та благородні.

Пішла я раз до дітей. Прийшла до Ганнусі до першої, бо вона на перенутті. Прийшла, так попадина дочка і каже: „Хороші твої дочки, Стехо! Хто ввійде в хату, панахиду занесе, або хрестить дитину, то все роспитують: із якого села, відкіль, де живе батько й мати. Тільки, Стехо, підверне Катруся під корито твою Ганнусю“. Мені так наче пуркою в серці повернуло. Се ж бо обідно Ганнусі буде, як менша та раніш піде заміж, підверне старшу під корито! Вони хоч і

молоді й убогі, а люде все запитують, що м'ясиць. Я всім одказую, що ні з чим.

А Гриць мій так, як парубок, ні про що не дбає, і дітей у його наче нема: нічим не журиться. У місяць раз заверне додому. Я спершу так стидилась як почувла, що він у скитки пішов, а то вже й рада: як би що і приніс! Та тільки опріч чотирьох шагів од його нічого не бачила, а що прийде, то його і погодуем і приодягнем. Себе я стала жалувати, щоб на світі ще пожити та дітей трохи до ума довести. Таки мене дочки підвеселили! Оце тільки попадина дочка мене засмутила, що так Катрусею мене налякала.

Пішла я далі, провідать і Катрусею. Благополучно і там. Така огрядна робиться та гарна: здоров'я у неї за двох.

Вернулаь я додому і гризе мене одна думка: треба оддавати Ганнусю, як тільки люде знайдуться. Не йде в мене оте корито з думки. До колодізя піду, „корито“ так і стоїть у серці. У комору піду послідне вискребти із засіка — „корито!“... Хай же тобі хрін! Та побігла до ткалі, забрала хустки і поки той м'ясоїд наступив, я їх і побілила.

Прийшов празник, поприходили до мене і дівчата, і хлопець. Аж тут незабаром і старости.

Гарний парубок і не по нашому, здається, пір'ю, та я знаю, як би ще погуляла, і люде її розпізнали, то й не такого б собі хазаїна знайшла. З сим тільки як у хрещенка гуляли

святками, так тоді спізналася трохи. Не далеко від мене й живуть. Парубок до всього здатний. Хоч воза поладить, хоч рало зробить, ступу, nochовки, усе зробить, і непитущий.

— Оце, — кажу, — дивись: не сліпа, і не крива, і не кривобока.

А то люде, як почули, що старостів заслав, стали кривдити, що кульгава та всякі поговірки пустили. Звісно: заздрість. Взяла мене досада, що люде її хочуть окалічити. Їх дочки по вечерницях бігали, та й не кульгаві і не кривобокі; а мої може і з досвіток повтікали б, як потушать хлопці світло... Я і сама по досвітках не ходила, а кохатись уміла.

Увечері кажу: „Ти б, Ганнусю, у коморі лягла спати. Тут мені треба для тебе напірник ік весіллю набивати“.

Вона мнеться.

— Не бійсь нічого, стелись у коморі.

— А як Василь?.. — каже.

— Ні, — кажу, — він перш у хату, а я й не пущу. А тебе вкличу.

А сама аж киплю. Рада б і на досвітки її послати, щоб укоротити цокотухам язика.

Трохи з годом чую, шам, шам по сінях. На-лапавши двері в хату, Василь увійшов.

Те та се про батька, про воли, та про лозу.

Я мовчу.

Догадавсь парубок. Вийшов у сіни, мов води напиться, а двері в комору тільки рип! Я й рада: нехай сам бачить, що і не кульгава і не

кривобоків. О! сі цокотухи! даються у знакі добрим людям.

Я б її не оддала ні за що в світі так рано, та все корита боялась. Через годок я вже бабою була!.. Таке ж хлоп'яточко прегарнесеньке Бог їм дав. Оце я було озвуся до його: Йосю! Він так окупою і кинеться до мене. Свекруха тільки лиха була, а свекор добрий, побожний. Чи міря вона полотно, що в купі пряли, чи діляться вовною, коноплями, — усим обідить. Що ж? матері гірко бачити свою дитину під коритом, треба було поспішатись.

А Катруся?.. Катруся... Ох! я її не догляділа, бо вона жила у самих благородних...

Раз прийшла гостювати до дому, аж прийшли її сватати. Двері в нас од старостів не зачинялись. А то прийшли такі сватати, що ні кола, ні двора. Вона се знає. Я й випроводила. Ще, кажу, недавно оддала першу; нема нічого, не надбано. А вона стоїть у сінях.

— А що мамо, не оддасте?

А я кажу: „Як же се? Хіба так, що хоч за бола, аби дома не була?“

Вона собі якось губи оддула. А мені і не в догад.

Коли ж раз приходжу до тії пані, де Катруся служить...

— Бери свою дитину (як довбнею мене по голові), щоб вона собі якого лиха не заподіяла.

— Що ти, Катрусю, нездужаєш, чи що? Що се про тебе кажуть?

Вона сидить як квітка: подавила себе за боки, подавила... „Ні,— каже,— мамо, нічого, се так, як було колись...“ Бачу, бачу! лиха моя годинонько!

Забрала її до дому, ідемо. Сіли під коморою; я її й питаю: Як се сталося?

— Та я й сама не знаю. Мене напоїли, чи так чогось дали. Далєбі не знаю... не знаю...

— На що ж ти, доню уповала?

Чи на його коні, чи на його гроші,
чи на його вроду, що хороший?..

— Я не знаю.

— Люде ж на що небудь та дивляться, на що небудь б'ють. А твоя краса так і пропала!

Оттаке то лихо! Тільки мені і втіхи з тих двох, а ся пропала навіки!

Син же мій такий жалібник! Тішиться мною, що я ще молода. А послі: „Ви, мамо, прямесенько сидіть: оттак!“ Та й випрямиться.

— Сину! горбатого могила виправить! Мене давно вже горе згорбило!

— Ні, мамо, се ви не хочете!

Та сам прямесенько й сяде проти мене. І горе, і сміх із ним. Пестить мене, цілує.

А її уже й не турбую, моєї бідної Катрусі, щоб уже благополучно знайшла.

А як же то матері—весело, коли б усе було по закону! Як оце послідню дитину отдають заміж, або женять, то зов'ють вінок із лепехи та з пруської цибулі сережки і повішають; та в човен посажать, та й возять по селу. А то вже

поганих пісень співатимуть. А часом і хомут матері надівають та й водять по селу.

Страх менешибав, про таке думуючи. Як спарувала я Ганнусю з Василем, то сваха другого дня привезла мені пироги, усе по два в парі пов'язувані; а тепер то як воно буде?

Якось проводила я сусіду від собак, а вона мені й каже: „Не во гнів тобі, Стехо, щось я в тебе попитаю. Чи правда, що твоя Катруся вповні?”

— А що?—кажу.

— Та вчора,—каже,—іду я і зустрічаю Оксану, ту, що нікого неминє. Питає мене: куди се йдете? До кого? Чи не той старий горбатий шкарбун кличе? Тю на тебе кажу. А вона: „То до Катрусі?”

То як мені не тяжко слухати таке, про свою дитину!?

— Ох, правда,—кажу,—правда! Сподіваюся онучати!

— А я,—каже,—її й бачила, та думала, що дівка при здоров'єчку, та й байдуже.

XIII.

Не одно ж і лихо на мою голову. Чоловік тягається, п'янствує. Іноді по півтора місяці і на очі не навертається; а як прийде, то так як із опуха.

Я кажу: Ти б хоч два шаги кому перекинув, то тобі б сорочку випрала; а то як таки? По

шість тижнів дома не буваєш і всю грязь до дому несеш?

Кинувсь ловити мене за коси, а п'яний, добре набрався. Я давай хвататись, а тут і дітей нема: як на теж позходили з хати. Стояв мішок з борошном серед хати: жито підійшло, як пожежа була, так чоловік дешево продавав; я і взявала на одробіток, а воно мені й затулою сталось. Він за мене, а я замішок присіла; він кулаком лусь по мішку. У п'яного все то двоїться, то троїться і він знов лусь, а я на другий бік захилюсь за мішок. Він аж употів, та й я собі тож. Але після того я аж два дні пролежала в недугі. Пішов він знов у скитки. Уже тижнів з дев'ять не чути про його. Одного разу ввечері, сонечко вже застилось, я сиджу прихилившись коло вікна. Аж щось наче майнуло поуз вікно. Сиджу сама, серце в мене окляло. Тільки що хлопець забіжить у тиждень раз та потішить. А що він у скитки пішов, то хоч і гірко сказати, та нехай собі йде, аби нас не чіпав, аби я склепила свої без очі огиди. А тут, про вовка помовка аж щось шасть у хату у мене за плечима. Обернулась, а він передо мною, як мати народила. Стоїть і тільки шарх на шиї гарусовий. Сам посинів ще і всміхається.

Боже мій! я ледве не впала з лави. Зхопилась і перехрестилась. Що як та хвортуна кепкує з мене! Пліву по широкому світу, як човен без весельця і не набіжу тропи. Що се, кажу, за мара? і глас у мене замер.

Поліз на піч... Я боржій не за кочергу, щоб його витурити, а до скрині, щоб його грішне тіло прикрити, щоб діти не погодились, се ж їх батько! Кинула йому сорочки й штани.

— Що се? пропив?— кажу.— Чом своєї шкури не пропив? Ох! Ох!

А він іще й співає:

Ой пий і не лий,
і люби, і не бий!

Буду пить, буду лять,
буду любить, буду бить!

Зхлилась на піл, думала, що й дух випре.

Постій, каже, як розкажу, так ти і сердиться не будеш. Я святе діло зробив, хотів тобі хоч раз догодити. Задзвонили до церкви, я й пішов; аж там саме архирей виходить, от і я за ним. Думаю: проведу його. Мене причетники і підвезли верстов із десять. Ось подивись, який гарний шарх!. А то, іще я й сам пройшов верстов із п'ять, до самого города. А потім уже, там службу вистоявши, як вертавсь, так знаю, що нечиста сила мене роздягла і хотіла мене на вербі повісити і шарх мені почепила на шию; так я вирвавсь та й утік. Так такі прокляті люде! Зайшов я в хату, сама жінка в хаті: сказать би тісно, або людно. Як заверещить, заляскотить на мене, та й полізла на піч, не дала й погрітись. А бачить же, що я змерз, та кричить божевільна. Прийде, каже, чоловік, то добре тебе погріє. Нехай тобі хрін! Та й пішов із хати. Оттакі є люде! А я її чоловікові колісь і чо-

боти лагодив. От люде! Я в другу хату, бо мороз хоч і покрівський, а бере за плечі. А там діти такий лемент склали і розбіглись. Я думаю: чорт вас бери, аби батько та мати була. Та виправивсь та й кажу їм: „здравія желаю!“ Жінка зараз із лавки під стіл. А він каже: як не вийдеш зараз із хати, так і пущу мискою в лоб. А я його не раз ще й шанував у шинку... Ось подивись бо на шарха!..

— Одчепись!—кажу.

Ну, слухай далі. Постій же, кажу, піду до Арониhi; вона мені всипле, то я знати вас не хочу. Я вас поштував, а ви старці, нікчемні.. Подивись бо, який гарний шарх! Воно нестрашно.. Так я розгнівався та й намірився йти до Арониhi, та порівнявшись з нашою хатою, згадав про діти і про тебе. Як то ви без мене тут бідуєте? Хто вас прогодує без мене? Тепер тільки пізнав людей, які вони. Без мого піклування вам не прожити.

— Двадцять три роки,—кажу,—пробула я сама з дітьми і онучат без твого піклування дїждала. Чого тобі ходити до нас та страху наносити?

Кричить: „Я такий хазяїн, як і ти, ще й більший! Моя хата!“

Не довго посидів, погрівсь і потяг до Арониhi.

Покрепившись добре, знов заходився: „Моя хата!“ Та ще затіяв її продавати. Де й купці понабірались?!... Бачать, що п'яниця, що він не при собі, за три шаги віддасть.

Я пішла до громади просити, щоб оборонила, а послі й до судді. Ну, вже він мене колінчив, колінчив після сього, а хата все таки при дітях зосталася.

Боже мій! Як згадаю, що сей же самий чоловік, як гарненько було до мене заговорить, то мов янголи своїми крильцями на мене вітрець поженуть, мов Господь свою хвалу на мене зхилить.. А тепер що?!

Молодича боротьба.

I.

От мені на очі викидають, що в нас хати нема, у сусідах живемо. „Щоб,—кажуть,—ім ізбити хоч такісіньку! А то скілько дітей, а всі й дома сидять, а хати й нема! Можна б,—кажуть,—і дівку, й хлопця по людях пустити, або на Дін, або на заробітки“. І так нас судять гірко за се, що ми так живемо!.. Да хоч чужа хата—гірка хата, я байде...

Се вже я вдруге замужжю. У першого чоловіка була така хатина, на чотирьох стояла, да й то була панська. Я перше за кріпаком була, і панською помийницею мене звали; і діток у мене було двойко. Хлопчик був же в дворі, гусенята доглядав. А то в мене була й дочка Федося. Оце було, як залучить собі яблучко в кишеньку, даж і закличе мене в хлівець: „На, мамо!“ Само зроду не ззість.

Та й занедужало.

— Моя дитиночко! Може ти вмреш?

— Умру, мамо. Не хочеться мені вже до тебе й говорити.

Уже й парубіка був би в мене з хлопця, коли б росли. Хоч би двойко; я б і заміж не

пійшла вдруге. І то вони мене уголили: годуї та ховай. Здоров'є в мене вийняли.

Оце йду вночі з панщини, воно все гомонить. Прийду та й боюсь іти в свою пустку. Боюсь дак воно бачить, що мені сумно, та боржій само вскочить, огледить кутки, тоді й каже: „Нема, мамо, нікого, не бійся“.

Оце, було, із кручі набере рукавець піску— п'як на гору не знесе посипати по хаті, щоб хороше було. Таке було кукібне, таке було охайне! Жити б такому на втіху матері!..

Хоч би, було, загомонило до мене. Три дні тільки й лежало. Ще й щедрувати просилось. Зanedужало на голодну кутю. Призираюсь, думала, що віспа, бо тоді саме віспа бігала. Покликала воріжку вона її зкупала й глечичок скинула, а нічого,—умерла!... Ні дітини, ні дружини!..

А ми з чоловіком у правді жили. Щастя в мене по п'ятах билось... А тепер прийду, було, додому, то так, як стіна, німо. Сум гуком стоїть.

Я й чоловіка гаразд не розпізнала: швидко вмер, як ми побрались. Тут він ступив на Божу дорогу, а тут слідом і вони обойко одійшли на Божу путь.

Справа з нашим сватанням була швидка. Він приїхав до мене кобилякою. Якась тітчина родичка привела його на Богородицю. І старостів не було. „Іди, в тебе нема ні роду, нікого. Іди,— каже, — за його“. Мене тітка зараз і оддала. Що там іще за сиротою час ізводити?.. Пхиць за першого! Коротке сватання! Таке й житло швидке

Й коротке: як нитка, порвалось у один мент. Скільки виточила я сліз!...

Боже сохрани, як нездужаєш, що й на двір не вийдеш, тоді ніхто тебе не бачить; а як на помер душі, дак назбігаються; де тиї жалібники, де тиї родичі візьмуться! та доглядають так: де ганчірка, де латка, так і рознесуть і розметуть. Своя дитина, Федося, було, водиці подає, як я нездужаю, а чуже не те... Віспа її звіла.

Я її в наміточку м'якеньку вмотаю було... Ні, сталося!..

II.

Думала, думала: одинока як мизинець, як мені віку в тій пустці дожити? Пішла вдруге і московкою за другим чоловіком ізробилась, а він мені підійшов під мислі. У його нічого не було. У нас така думка: ми в добрих людей віку доживемо, будемо їх послухати, щоб і їм було добре від нас. Нас у сусіде до себе закликають, а не туряють. Ми не крадемо,—нам ні з чим і ховатись. Ми знаємо, що правда—се Божа дитина—по правді й живемо. Уже що є, то так, як на долоні. У сінях стоїть віш із борошном, на горищі два вінки цибулі, рукавець пшона, гарбузи під полом у хаті, у торбочці губ трохи сухих, та й сімня трохи на коржі баба сповитуха дала онукам. Скриня моя за стіл править. Чоловік мій потроху кравцює і хлопця свого вчить. А то піде замолотить коробку, а ще й зажнемо якого снопа...

Я хоч і не майстерна людина, дак учу своїх діток ходити чистим робом. Як хліба спекти, подоїти корівку... нема своєї, дак на хазяйчиній учись; учу й прясти, челурною хазяйкою бути. У колиці мала дитина, воно в мене знає, як заколихати злегка, за вервечки, а не швиргати що дитині й памороки заб'є і виски наб'є об бильця. У неї нога не сходить із почіпки. Навчаю, як і покупати, і сповити, як приголовчик як пупочок завинути щоб водиця не зайшла, — сказано все: як ніжки, ручки поміряти щоб і своїй дитині, бува, ніжок не звихнула. І яке вілля хлопцеві подобає в купель класти, а яке дівчині. — Заможніх іноді обминають, а яку у мене хазяйка дочка, то не сором і панові, — статку-маєтку не треба.

А мені було сміються люде: Як будуть, — каже, — свої, тоді й навчатись. Е-же ми понавчались? — Про мене! — кажу. У мене така думка: од свекрухи, од чужої матері трудно навчитись. Свекрусі нічого й гріха на себе брати, чужу дитину вчити, та лаяти, знущатись, як я знаю деяких, та потилишники давати, що квасолі не доварила, та на голову вивертати, як по інших поводиться. Се нелюдське діло. Хай рідна мати нахиля до всього. Моя не заслужить сього, бо вміє чавуни засунути й не зхлюпнути, не налити на припечку й на долівці, і як що доварить, чи позолити платте, біль білити... бо я сама всього вчу. Своя мати поб'є — не болить, чужа полає, — болить.

І свекруха гріхує, і вона через те свекруху й чоловіка кидає й малу дитину: бо під таке безладдя свекруха всячиною дотина сина, навчає:

Купи, синку, дрогяну нагайку
та бий жінку з вечора до ранку...

Ох, знаю, знаю з самих пісень, що з цього виходить! Один дурний послухав дурної матері, так—

Із вечора комора шуміла,
олівночі стіна гомоніла,
а ік світу невістка нежива...

А то ще й так виспівує гірка пісня гірке молодиче життя за ледачим чоловіком та за старою свекрушиною головою:

Ледача невістка, ледача,
ще й до роботи невдача:
не вміє ділечка робити,
мені старенькій годити...

Вона то й годить їй, мов тій лихій боляці, та нічим не вгодить,—от пісня про неї й хлипле ревним її плачем:

Вимету (каже) хату—не гляне,
вимію ложку—не візьме.
Постелю постіль,— не ляже.
ще й моему серденьку докаже.

От що виходить із материного недорозуму, що не вчила мати ділечко робити, і в світі, хоч би й тає як я, жити! бачите: „А ік світу невістка нежива“... Який же всьому тому кінець? І свекрусі гірко, і синові лихо:

Лежить мила, мов китайка сinya,
стоїть милий, як стінонька, білий...

А через що? Через нещуче материне. Я ж, хвалити Господа милосердного, ще від моєї рідної добру науку мала. Тим і в боротьбі своїй із долею й лихами або дурними людьми встояла. Ось слухайте, моя госпоно, моя панійко.

III.

Тепер хоч і в чужій хаті живу, а потуру дітям не даю, навчаю... Мою й тут заберуть. Не страшні і нориви нікому. Не крадлива, не сварлива, маку, соняшнику по чужих городах не ламле, нічого не обносить, гудини не топче, не нівечить.

Іноді мені колють очі, чому до людей не оддаю. Я ж у їх хліба не прошу. Ми контуємось із своїх ручок та з пучок.

Багацько бачила я дівчат і хлопців, що повертаються з Донщини та й грошей не приносять. А в домівці вже нудяться, за господарство не беруться: мандри пахнуть. Розволочиться, да й само роспуститься: слова говорять гідкі, старого не поважають; або що не по їх, зараз „щоб і подзвонилось, щоб і закурилось.“ а само й виновате. Як на Дону можна заробити, то можна й дома. Мої діти ростуть перед очима, не роспускаються. На Дону по два карбованці, мовляв, косареві на день... Добре! Де ж тії гроші тії достатки, що вони безліч приносять? Нема того нічого: дурний розум порозгублював.

На улицю пійде і то навчиться погано лаятись, що тут же батько й мати, а то на чужині!..

А який гріх, як кого по московські налятач! Такому не слід і до церкви сім год ходити.

„Божа мати воздвигается на кресгі, проклинає того.“ Не достоен (рече) й трапези їсти. Мій чоловік, як був у москалях, то почув се, дак, каже, ні до кого такі слова із уст його не виходили. Лають, сквернять його московщиною, — він мовчить, не відлаюється. А міжіншими москалями інше діється. Сказано: батько й мати далеко, а гріх на порозі, — зовсім розопсіє.

Ми, слава Богу, горюємо, а хліба не купуємо; конту в обсях нас доволі. — У їх, кажуть, стілько гречки, скільки у щолудивого — чуба. Хай і так: я нічого не займу, а як що, то й чуже доглежу. Мене не виганяє хазяїн, а ще запрошує. Друге й найметься й обіждає хазяїна. краде.. А Бог не скірен та влучен і влучить він винуватого: бо воно й само краде, і другому підступ дає, і потури робить ледачим.

Хай сміються, а мені по правді любіше жити. Я й своїм дітям того бажаю. Ось баба, моя словитуха, та мені яке витинає: „У тебе, — каже, — й сковороди нема“. А моя біда, госпосю, що сковорода не така, як у людей. Та не крадена, хоч і не куплена: ми собі зробили сковорідку з уюшки, відбивши вушко. Нам її, валящу, зайву, панич Коровай подарував.

Багацько де-чого бракує нам, та світле око. Не йдемо ні проти людей, ні проти Бога. Живемо собі тихенько.

Моя дитина отакісінька, п'ятий годок. Раз мені й каже: „Дай, мамо, папи!“ я дала, та мабуть паляниці тогді їй забажалось. Воно взяло

Й кинуло навпаси. А я зараз її по руках. Гоно на мене (треба між дітьми почути): „Гидь, волоцюго!“.

Ми, бачте, по чужих оселях волочимося, не маючи своїї,—через те ми в заможних сусід і гидь, і волоцюги. Ох, Господи праведний! „Хто,—кажу,—гидь? хто волцюга?“ Та по губах, та так і пхнула на подушки на віл. „А що? будеш так казати?“—„Не буду, не буду, мамо!“ Еге! наука не по пущі і ходить, а проміж людьми,—і ледача наука, і така, як моя та моєї пані-матусі,—нехай у Господа Бога царствує.

А хлопець мій прийде з школи:—„Мамо й той бив, і той пхнув, лаяв мене і вчитель“. А я його ще й за чуприну: „Не займай нікого, слухайся вчителя!“ От воно й держиться осторонь, його й не б'ють, і не лають уже в школі.

IV.

А баба сповитуха, (прости їй, Господи Боже, нетямущій!) мені хвалиться, мов чим добрим.

— Ми,—каже,—так із невісткою втішаємось Патійком своїм! Таке вдане, таке розумне! Ще маленький (чотирі годочки) та прийшов до свого брата двохлітка, в жмут сорочку поверх голови побгав, та по голові, по голові лозиною як ушкварить! Сміх такий! А послі: „Я тебе вб'ю,—каже.—Мені дід споюдить ¹⁾ пугу ремінну, так я його

¹⁾ Спорудить пугу ремінну, так я його так поб'ю, що й кров присне. Всі кісточки йому поламаю... Дивись бабо, чи в його шкура на потилиці тріснула.

так поб'ю, що й к'йов н'їсне, всі кісточки йому поймаю"... А далій каже: „Дивись, бабо, чи в його шкуя на потилиці т'їснула? Чи к'йов не йде?“ каже. Таке втішне! Ми так регочемось... Або на матір: „Я її повчу, сю Іваныху! Я з її оціпок зойву. Вона байстючка...“ Регіт такий складається! що мале та таке ж розумне, той Патійко. Шкода, що піп ім'я чудне дав: Патійко. Або осе я полізу на піч погрітись, то й кричить: „Тікай, бабо з пеци! се мого батька! Се батько г'їною з'їшть!“ А та вже Варочка, дак і не така собі вдалася. „Бабу т'єба с'юхати,“ каже, „баба все носить гостинці од панів, я юб'ю бабу... Бабо, бабусю! се ти г'юха?“ — „Глуха, Варочко.“ — А г'їшка так, г'їшка! (да ще й ногою тупне). Патій бптиме.“ Ну, се ще не таке смішне, як Патій із бійкою та з лайкою своєю. Знай сміємось.

А в мене волос в'їне, се слухаючи. Ще гаразд і вимовити не вміє, а що коїть. Я ж, госпосю, потуру дітям не даю. Мазана палиниця хороша, та не дитина. Дитина мазана ледача. Дитину тільки сонну люби, так, щоб воно й не знало. У мене, як іде батько з міста, з заробітків, я ніколи не дозволяю по кпшенях нишпорити, обшукувати, наче злодія. „Шукайте, діти, хліба, ложечку татусеві, а я всиплю гарячого борщюку. Він утомивсь, їсточки хоче, змёрз“. Хто по хворостець побіжить, щоб у грубці прокннути, хто миску лаштує, хліб, діти раді батькові, аж танцюють, а як спить, то ходять на здибочках,

От і ніщимня страва смашна без присмажки. Не волоцюга ввійшов у хату, батько. Із дому йде — співає і додому йде — співає. І чужа хата йому не чужа. А Кузько малесенький, як почує, що батько йде, зараз ряденце на себе та на піч, угорнеться і лежить. „Скажіть, мамо, татові, що я пішов його стрічати“. (На таку брехню і я згоджуюся). Увійде батько: „А де Кузько?“ „Пішов назустріч“. А він з печи й озветься зозулькою: „Куку! куку!“. От нам і радощі.

А друге, як зайде з дому на роботу, дак як би не треба сорочку білу взяти, дак хоч би й місяць додому не вертатись.

Лучче в чужій хатині та весело, ніж у своїй, та невгідде, та звага, та випіканне очей, та докір, то з того то з сього боку. Нічого ми сього не дознаємо, ще й добрих людей у сусідах звеселяємо.

Заздрість бере дурних людей, як у нас при вбожестві та квітки цвітуть: не діти ростуть — квітки цвітуть. Оце як що, то я й кажу: „Робімо, дітки, робімо! Батько там за-для нас махає ціпом, а ми тут працюймо за-для його, а прийде, вкупі згуляємо й оддишемо“. Вони беруться, регочуться. Мале ледве ходить, і те радіє батькові, не знає чого й сам. „Господи помилуй“, мов у церкві співає, за здоровле батькове молиться, поклони лобочком б'є. А прийде батько, чоботи йому витирає, хоч не гаразд, а витирає. У нас ніколи суму не буває. Імо черствий хліб весело. Батько чим дуж біжить із міста додому. А діти біжать назустріч. І мале перед цюцею заздалегідь уже

танцює і хвалиться цюці, що тато прийде, і танцює, взявши цюцю за лапки. А цуценя Бровко й соби, як скажене, гавкає, радіє, мотається, верещить. І моя душа росте вгору.

V.

Так то, моя панійко, я з долею та й з людьми боролась, та ніби й гірку долю поборола, і людський недорозум. Бо моїм робом і чоловік, дарма що й у москалях був, не зопсувався. Його там вивчено читати, а трошки й писати. Так він і додому вернувсь із книжкою святою, що якась душа спасенна подарувала йому і положила на груди, як його поранено в руку-правицю під якоюсь батареєю, і лежав у лазареті. Сю книжку святу він і почитує мені вечорами, як сяду прями, повкладавши діток та поприсипавши котками. „Мати Божа, (думаю собі, слухаючи,) благословенна еси, що породила Спаса душ наших!“ От що, панієчко, госпосю моя, держить нас осторонь від усіх, ніби тільки й живуть, про хатню зягу, та про буянне за ворітьми, та про шинковий галас.

Ми з чоловіком радимсь тихцем і дбаємо про те, щоб і проти Бога, і проти людей вистаратись гаразд. Хіба не навмисне що зроблю не по божему, не по святому, не вхоплю знаєте, тропи. І Бог нас якось держить, без журби на землі.

Тим, як чоловікові могому в москалях була страшенна пригода одна, то Бог оборонив. Послано його кудись із штахветою вночі. Пильно треба було: штахвета про волю була. „Начальство

мене (каже мій чоловік), любило й довіряло. Про волю людям й ундерофіцера вірного не знайшли послати, а мене, рядовика, послано: що вже не зап'ю, забалакаюсь, не заграюсь, та й не злякаюсь... Звісно, присягав і душу свою покладати за друзі свої, по Євангелії. Ну, я (каже мій чоловік) положив ту штахвету на серце і рукою ще правою держу. Аж тремчу, щоб як не випала. Їду скорим маршем, наче в огонь під картечу. Пусто кругом. У полі ні людини, ні скотини. Їду, аж подивлюся перед себе: сидять на дорозі аж дванадцять вовків. Потемніло в очах, зупинивсь і скаменів. Сидять рядком по путивцю, наче ждуть мене. Що мені робити? Лякаться не велять і під огнем на війні. Не пам'ятаючи сам, що роблю—так уже Бог мені дав—як гукону на вовків: „Здарова реб'ята на нужде“, кажу, „на великай“. Вони зглянулись, поклонились мені і дали дорогу. Так уже мовляв, Бог мені дав“... А я, моя госпосю, думаю, що се йому за те Бог одпустив, що він ніколи по московські не лаявсь і старих людей поважає.

Моїй дочці вже шіснадцятий. хвала Богові. Зазирають хлопці в вічи, та ба! Нехай дивляться, вони не поживляться. А заміж іще—кажу,—рано. Люде й за се мені очі довбають. За першого велять оддавати. „Чого вона своїй ще хоче? Кого визирає? Пана, чи що? Ми хоч три угли підпіраємо, а вона що?“

Тепер, як чоловік дома, я всім задоволена. Дак люде ж? Куди ні ступлю ступнем,—у всьому

перехиблю, все не по їх, хоч я нічого й не прошу
ні в кого, та їм наче сіль ув очу і все не вгідне,
нетаке, як їм хочеться. Ходи в чорному,—кажуть:
не годиться; ходи в білому,—кажуть:
ченуриться. Що ж мені з ними змагатись? Моя
боротьба з ними не словом, а ділом, та ще й
мовчущим. Сказано: хто мовчить, той двох нав-
чить. Мовчанка не пушить, та й не сушить.

№ 969

30